

Milan Krajčovič

NASTANEK IN RAZVOJ ALIANSE ZATIRANIH NARODOV OGRSKE — 1890—1901

Proti koncu osemdesetih let moti stabilnost režima tudi vpliv ciklične gospodarske krize. Kaže se postopno oživljanje narodnih gibanj, prihod nove generacije premaguje stagnacijo boja za emancipacijo. Nove ideje in misli o modernizaciji ideološkega boja in politične opozicije Slovanov podonavske monarhije se pojavljajo v študentskih središčih, zlasti na Dunaju in v Pragi, pa tudi v Pešti, Gradcu, v Švici in Nemčiji. Takšna oživitev se je najprej — vzporedno z analognimi težnjami na temelju narodnih gibanj — kazala v aktivizaciji študentskih društev, v akcijah vzajemne solidarnosti, v katerih se kaže tudi solidarnost slovaške mladine s hrvaško, srbsko in slovensko mladino. V Pragi je na primer akademsko društvo Hrvat, ki ga je vodil M. Mandić, že v sedemdesetih letih programiralo češkoslovaško-hrvaško solidarnost. Podobno dejavnost je od leta 1873 razvijalo tudi vsejugoslovansko društvo Balkan. Predstavnik Šumadije, srbskega mladinskega društva v Pragi, P. Bota je 11. 2. 1882 pisal Matici srbski, da se dejavnosti društva udeležuje tudi mladina drugih Slovanov in da se je vanj menda »včlanilo tudi lepo število Bolgarov, Čehov in Slovakov«.¹ Za nadaljnjo posodobitev metod in programov osvobodilnega boja so postajala pomembna nova drobnoburžoazna radikalno napredna gibanja slovanskih študentov, ki so se razvijala v Pragi proti koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let tudi pod vplivom demokratičnega radikalnega poljskega in ukrajinskega gibanja. Na prelomu obeh desetletij doseže vrh tudi mednarodna solidarnost tega gibanja naprednih študentov, kar se je pokazalo kasneje na programskih shodih napredne mladine. Hrvaška in slovaška mladina je bila v tej dobi vrhunca naprednega gibanja še preveč pod vplivom tradicionalnih središč narodne politike in je zato tudi ohranila določeno zadržano stališče do začetkov t. i. naprednega gibanja. Vendar pa so se v vrstah te generacije bodočih predstavnikov osvobodilnega boja utrdili nekateri vplivi teh drobnoburžoaznih radikalnih in mednarodnih demokratičnih gibanj. Tako se je generacija hlasistov na Slovaškem in naprednjakov na Hrvaškem pripravljala za sprejem napredno-realističnih idej češke politike v drugi polovici 90. let.

V praškem središču je jugoslovanska in slovaška mladina pod vplivom naprednega študentskega gibanja in ideologije buržoaznega reformizma prof. Masaryka že v 80. letih začela svojo t. i. slovansko realistično politiko, ki je temeljila na naprednem etničnem načelu nacionalne emancipacije, kar je odprlo nove možnosti za politične poti aktivnosti narodnostne opozicije. Pod vplivom sodelovanja študentskih središč so bile objavljene tudi nekatere hrvaške razprave o Slovaki. Tako je v glasilu t. i. Bunjevcev v Subotici izšel 1890. leta članek, ki je na kratko podal optimistično sintezo o slovaški nacionalni ideji. Pri tem se je tudi slovaško društvo v Pragi obračalo na hrvaško opozicijo v Zagrebu itd.²

Nova aktivnost se kaže tudi v slovanskih krogih na Dunaju. Kroge univerzitetne (in obrtniške) mladine napajajo napredne ideje evropskih radikalnih družbenih in socialnih gibanj in v mnogočem spodbujajo osvobodilna gibanja. Ko je na Dunaju razpadlo vsejugoslovansko društvo Jug, je nastal hrvaški Velebit, s katerim sta sodelovali slovaški društvi Tatran in Napred. Povezana sta bila tudi z organizacijami jugoslovanskih študentov v Gradcu. Policijski organi so leta 1889 posvetili veliko

¹ Rukopisno odeljenje Matice srpske Novi Sad (nadalje ROMS), 16212.

² Neven, Subotica VII, 1890, št. 6, str. 90—91, Slovaci: »slovački narod u mnogom pogledu, smislu zauzumlje prvo mesto među ostalih narodih naše monarhije a poznate su slovačke vrline i u inostranom svitu«, Sveučilišna knjižnica Zagreb, Rukopisno odeljenje (nadalje SKZ RO) 4600, 5622b.

pozornost jugoslovanskim manifestacijam na Dunaju in v Gradcu ob t. i. Vidovdanskih proslavah, »pri katerih naj bi sodelovala tudi druga slovanska društva, in tako se ta Vidovdanski jubilej bitke na Kosovem polju vedno bolj spreminja v velikoslovansko demonstracijo«.³

Studentska mladina zatiranih narodov se je v Pešti v tej dobi aktivizirala v okviru obstoječih društev, ki so jih vodili E. Gavril, S. Cicio Pop, E. Stodola, J. Marković in drugi, ki so postali organizatorji aktivnosti v zadnjem desetletju 19. stoletja. Med najbolj aktivna društva je treba šteti poleg Slovaškega društva in srbske Preodnice tudi romunsko društvo Petru Maior (ustanovljeno 1872). Uresničila so precej skupnih akcij z iniciativnim poskusom oživljenja osvobodilnega boja. Tudi bolj progresivno usmerjeni predstavniki na čelu narodnostnih opozicij niso le registrirali teh novih ideoloških gibanj, ampak jim je bilo, kot homo videli v naslednjem delu, mladinsko gibanje velika spodbuda pri uveljavljanju nove aktivne smeri proti premagani taktiki politične pasivnosti.

Pri vrednotenju stališča Hrvatov do oživljanja slovaškega narodnega gibanja v času razmaha industrijske revolucije na Slovaškem ter krepitve narodne buržoazije v 80. letih je treba povedati, da so v nasprotju z dosedanjim poznavanjem sklepi te raziskave v historiografiji novi in presenetljivi. Dokazujejo namreč, da sta bila prav hrvaška in jugoslovanska publicistika in politika tista dejavnika, ki sta pomembno mednarodno utrdila oživljanje narodnostnega gibanja na Slovaškem, kar se je pokazalo v programskih izjavah v glavnem političnem dnevniku Obzor ob preganjanju in prepovedi proslav ob 25-letnici memoranduma,⁴ pa tudi pri prvi pomembni in optimistično naravnani konceptijski predstavitvi slovaškega vprašanja evropski javnosti v nemškem glasilu hrvaške opozicije Agramer Tagblatt. Slovaško razstavo 1887 je opisoval v zagrebškem Viencu (str. 553, **Slovačka izložba v Turčanskem sv. Martinu**) tudi neposredni udeleženec narodnih posvetovanj med tisoč gosti razstave, novinar Herman Tausk.

I

Aliansno gibanje Romunov, Slovakov in Srbov, Hrvati in Srbi v Banski Hrvaški (Trojednici) in Slovenci

»Hudo je, da nobena hrvaška stranka ne razume prav tega boja na Ogrskem, in da na Hrvaškem temu boju skoraj ne pomagajo...«

S. Radić-F. Hlaváčku 23. 8. 1895

V družbenem življenju in v evropski kulturi se niso razvijale nove smeri, ki so vplivale na nastopajoče stoletje samo v umetnosti, ampak tudi v radikalnih družbenih gibanjih, saj je konec stoletja (fin de siècle) označeval predvsem individualni anarhistični teror z znanim škandalom septembra 1898, ko je cesarico Elizabeto, soprogo Franca Jožefa, v Ženevi umoril italijanski anarhist. Ta dejstva so netila strah v buržoaziji, pa tudi podžigala radikalizem malomeščanstva.

Zgodovinsko najbolj perspektivna pa so bila vendarle množična proletarsko-socialna in socialistična gibanja, ki so temeljila na revolucionarnem nauku proletarskega internacionalizma v delih K. Marxa in F. Engelsa. Socialistično gibanje je po Engelsovi zaslugi (14. julija 1889 je nastala II. Internacionala) položilo temelje razvoja množičnih delavskih socialističnih strank. Zadnje desetletje prejšnjega stoletja označuje tudi dejstvo, da so v evropskih parlamentih poleg zastopnikov buržoazije

³ Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky ČSSR Bratislava (nadalje ŠUA SSR) Belügyminisztérium (BM) 418, res. 1889 krab. 27. Posebno tradicijo so imeli tesni stiki slovenske in slovaške mladine na Dunaju. Slovaki so npr. nastopili na proslavi društva Slovenija 11. 3. 1890. Več M. Krajčovič: *Slováci a Juhoslovania 1890—1900*. V: *Československo a Juhoslávia*, Bratislava 1968, str. 149, Arhív Karlovy university Praha (AKU), Detvan.

⁴ Memorandum slovaškega naroda (Memorandum národa slovenského) je sprejela slovaška narodna skupščina v Martinu (tedaj Turčiansky Svätý Martin) 6. in 7. junija 1861 in je vseboval slovaški narodni program. Namenjen je bil ogrskemu saboru. (Op. prev.)

dobile mesta tudi prve desetine poslancev socialno demokratiških strank. Revolucionarno perspektivo pa dobi ta doba z razvijanjem nauka o proletarskem internacionalizmu v obdobju imperializma, v leninizmu. Leta 1889 je V. I. Lenin izdal v Petrogradu prvo izmed svojih pomembnejših del: **Razvoj kapitalizma v Rusiji**. V razrednem stališču marksističnega zgodovinarja nima fin de siècle preveč bleščeče fasade, saj se še posebej zavedamo razdelitve družbe »belle époque« na vladajoče in zatirane, izkoriščevalce in izkoriščane. Pri teh drugih tudi »zlata doba« pomeni povečanje zatiranja, ki pogloblja družbeno diferenciacijo v novih kolonijah v Afriki, pa tudi v srcu Evrope in na Balkanu. Na Avstroogorskem in v Turčiji se povečuje tudi socialni pritisk pretežno na slovanske narode.

V tem položaju, ko se je na Slovaškem stopnjevalo narodnostno zatiranje in socialna krivica, je bila glavna zgodovinska naloga družbenega razvoja dobe in objektivna zgodovinska težnja, uresničiti narodno osvoboditev z izpolnitvijo buržoazno-demokratske revolucije in samoodločba slovaškega in češkega naroda po naravnem pravu. Ta stvarnost je bila objektivni zgodovinski interes vseh družbenih plasti in razredov v narodu na tej stopnji njegovega razvoja. To je bila priložnost za izvojevanje demokracije, ki so jo podpirale široke plasti zatiranih narodov. Ker je bilo proletarsko socialistično gibanje šele na začetku svojega oblikovanja (leta 1890 je nastala prva množična vseogrška socialnodemokratska stranka, leta 1897 pa njen prvi slovaški časopis), je ta vloga pripadala domoljubni narodni buržoaziji in inteligenci. Objektivna zgodovinska stvarnost je, da je bila Slovaška narodna stranka (Slovenská národná strana, SNS) edina politična organizacija boja za narodno emancipacijo. Zato marksistična historiografija pozitivno vrednoti aktivizacijo slovaškega narodnega gibanja v 90. letih, obrambni in osvobodilni boj Slovakov, ki ga je SNS organizacijsko vodila po obdobju pasivnosti prejšnjega desetletja prav do aktivizacije v ališansnem gibanju z drugimi zatiranimi narodi Ogrske.

Strokovnjakom, ki se danes ukvarjajo s to zgodovinsko problematiko, je jasno to, kar večinoma predstavnikom te dobe ni bilo. Vodstvo slovaškega narodnega gibanja bi se moralo za zagotovitev uspeha v boju za narodno emancipacijo zavzemati za nedvoumno koncepcijo: opirati se v tem boju na lastno ljudstvo in voditi odločen boj z vladajočimi razredi habsburške monarhije v zvezi z drugimi zatiranimi narodi.⁵

V prehodnem obdobju razvoja kapitalizma v imperializmu v 90. letih se je zamajala stabilnost reakcionarnih sistemov. V Evropi so oživila demokratična in socialna gibanja, kar se je v mednarodni politiki izrazilo z aktualizacijo t. i. vzhodnega, balkanskega vprašanja. V cesarski Nemčiji je po skoraj 30 letih padel kancler Bismarck, kar je pomenilo konec posebnega obdobja evropske politike. V Avstroogrski sta morali odstopiti dolgoletni vladi K. Tisze (1875—1890) in E. Taaffeja (1879—1893). V zunanji politiki so se vladajoči razredi monarhije, avstrijsko-nemška buržoazija in ogrski veleposestniki že manj oslanjali na lastne sile in so bolj iskali oporo v cesarski Nemčiji.

Najmlajši slovaški generaciji je v narodnostnem vprašanju Ogrske bila všeč aktivnost Romunov, kar je izrazil M. Hodža v članku **Kako se branijo Romuni madžarizacije**. V njem označuje razvoj oživljanja tega vprašanja s konca 80. let tudi z izjavo predsednika romunskega društva Economist: »Nam je politična pasivnost prišla prav, ničesar nismo zamudili, okrepili smo se in bomo z novimi močmi spet pristopili k učinkoviti dejavnosti v prid našega naroda.«⁶ Leta 1890 so na Ogrskem z napetostjo pričakovali rezultate ljudskega štetja, ki naj bi pokazali uspehe asimilacijskega režima. Število nemadžarov je padlo na 51,4 %. Romuni so ohranili še štiri gimnazije.⁷

⁵ Problematiko sem obdelal v monografiji *Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 304 str. (nadalje Krajčovič). Tam je tudi podrobna dokumentacija, ki je tu ne ponavljam. Navajam v glavnem le tam še ne navedena mesta in dela.

⁶ M. Hodža: *Clánky, řeči, štúdie*. I. Praha 1930, str. 36.

⁷ E. Morávek: *Nagy-magyarországnak nemzetiségi múlt és jelen*. Budapest 1934, str. 38.

Delovni ljudje Ogrske so prvič skupno leta 1890. proslavili prvi maj. O tem se nam je ohranil tudi prvi slovaški letak. Razmahu socialističnega gibanja se je sovražno postavila po robu buržoazija vladajočega naroda, napadalnost pa so pokazale tudi konservativne skupine tlačenih narodov; v slovaških razmerah posebej center meščansko-kmečke politike v Martinu. Posledica rasti delavskega gibanja so tudi samostojni politični nastopi klerikalcev (ljudska stranka néppárt).⁸

Pri gospodarski politiki se narodnostna buržoazija povezuje dejansko tudi z vladajočo buržoazijo ter s tem objektivno sodeluje tudi pri izkoriščanju delavcev lastnega naroda. Predstavniki martinskega središča niso samo monopolistično razpolagali s finančnimi fondi narodnega gibanja, ampak so bili združeni z industrijskim in bančnim kapitalom. Predsednik SNS dr. Pavol Mudroň je zgolj za častno predsedništvo v Martinski hranilnici dobival letno 2000 goldinarjev, v odvetniški praksi pa je zaslužil od slovaških občin in od kmetov v njihovih sporih s posestniki na desetisoče. Drugi odvetniki so imeli povprečno letne prejemke 5000 goldinarjev. V nasprotju s tem je Gustáv Augustíny odšel na Sedmograško v uredništvo Tribune v Sibiu (Hermannstadt) s plačo 50 goldinarjev mesečno.⁹

Pobudo za nastanek alianse zatiranih narodov v monarhiji so izrazili predvsem sedmograški Romuni, ki jih je podpirala Bukarešta. 1891. leta je prišlo do prvih političnih stikov s češkimi in slovaškimi krogi in pri akciji romunskega memoranduma v maju 1892. leta je prišlo na Dunaju tudi do uradnih pogovorov opozicijskih predstavnikov Romunov, Slovakov, Srbov, Čehov ter Hrvatov iz Dalmacije.¹⁰ Potem se je septembra 1892 uresničilo tudi zgodovinsko potovanje podpredsednika Romunske narodne stranke (RNS) Eugena Broteja po Slovaški, v Zagreb in v Novi Sad, ki je pripravilo razglasitev alianse na ustanovni koordinacijski konferenci na Dunaju januarja 1893.

Čehi, Slovaki in Romuni so se že na začetku 90. let trudili, da bi h koalicijski aktivnosti spodbudili tudi hrvaško opozicijo. Hkrati z Brotejem prihaja v Zagreb 25. septembra tudi T. G. Masaryk. Dva dni po prihodu v Zagreb, 27. septembra, je sprejel romunskega politika vodja obzoraške opozicije, dolgoletni predsednik JAZU F. Rački, srečal pa se je tudi s predstavniki pravaške opozicije.¹¹ Brotejevo poslanstvo ni prineslo takojšnjih rezultatov, pa tudi konferenca predstavnikov alianse novembra 1892 s Hrvati in Čehi se — kolikor vemo — ni uresničila. Pobudi Romunov se je posrečilo premostiti medsebojne razlike tudi zaradi podpore iz Bukarešte, kamor so novembra 1892 spet odšli sedmograški predstavniki. Izredno pomemben v slovaškem razvoju je proces proti Vajanskemu 17. 12. 1892 v Bratislavi. Vajanský je prišel pred sodišče zaradi članka **Hyenizmus v Uhrách**, v katerem je osramotil brutalnost vlade, ker je onemogočila slavnost ob priliki odkritja nagrobnega spomenika njegovega očeta J. M. Hurbana v Hlbokom. Odlični pisatelj in ideolog SNS je bil nepričakovano obsojen na leto dni ječe. Proces je pomenil začetek mednarodne aktivizacije slovaškega vprašanja v moderni dobi. Oživel je tudi pozornost slovenske javnosti slovaškemu narodnemu gibanju. Dal je priložnost, da se Slovenci izrazijo o nastajajočem aliantsnem gibanju. Odmev preganjanja Vajanskega imamo lahko za preobrat pri zanimanju Slovencev za narodnostno vprašanje Ogrske, za navezovanje stikov z aliantsnim gibanjem, in to na temelju položaja slovenske manjšine na Ogrskem.¹²

⁸ E. Priestrová: *Stručné dejiny Rakuska*. Praha 1954, str. 465. Národné noviny (NN) 1890, št. 46—47, *Národná otázka a socializmus*, 1891, 57 Na mýlních cestách.

⁹ Literárny archív Matice Slovenskej, Martin (LAMS), K. Ruppeldtová J. Škultétyju 25. 2. 1925.

¹⁰ Miscarea memorandista in documente (1885—1897), Izd. S. Polverejan, N. Cordos. Cluj 1973 (MMD), str. 205, poročilo Teodora Mihalija 8. 6. 1892. — Tristočlanska delegacija ogrskih Romunov naj bi izročila Francu Jožefu memorandum z opisom njihovega položaja in zahtev, vendar je cesar ni sprejel (op. prev.).

¹¹ SKZ RO, R 4600 b. I. Georgescu: Dr. Ioan Ratiu (1828—1902) 50 de ani din luptele nationale ale Romanilor ardeleni. Sibiu 1928, str. 103.

¹² Nov dokaz madžarske brutalnosti, (Svetozar Hurban Vajansky pred sodnijo), Slovanski svet 1893, št. 18—19 in članek F. Stigla, ibidem 1894, št. 22, str. 435, o procesu tudi str. 58, 80. Veliko pozornost so slovenski časopisi posvetili ječi Vajanskega in izjavam aliantskega gibanja k temu: npr. *Romunske gosposdične Vajanskemu*, Slovanski svet 1894, str. 36. Svetozaru Hurbanu Vajanskemu na čast. Ibidem 1894, str. 476—477. O tem je pisal tudi Slovenec 1894, št. 55.

Programska konferenca Romunov, Slovakov in Srbov 10.—11. 1. 1893 na Dunaju je v sprejetih dokumentih in s tajnim programom razglasila boj opozicijskih strank proti dualizmu. Poleg radikalnih drobnoburžoaznih predstavnikov narodnostnih strank (Slovakov Miloša Štefanoviča, Samuela Daxnerja, Jaroslava Minicha, Srba Emila Gavriľa, Romuna Eugena Broteja in drugih) sta se udeležila dunajske konference kot opazovalca mladočeh G. Eim in dalmatinski poslanec J. Biankini. Mednarodnopolitično je pomembna tudi težnja proti trozvezi, ki je zahtevala zблиžanje monarhije z Rusijo. Prvikrat je bil oblikovan tudi značaj pripravljane kongresa kot parlamenta tlačenih narodov, ki niso zastopani v ogrskem saboru. Naloga Slovakov naj bi bila pridobiti za pristop h koaliciji Ukrajince in Hrvate.

Historični paralelizem, ki se kaže v tem, da se hkrati z nastajanjem koalicije ogrskih narodnosti kažejo tudi zблиževalne težnje v razdvojeni hrvatski opoziciji, doslej še ni bil ovrednoten. To zблиžanje so šteli posebej romunski krogi za korelacijo svoje aktivnosti pri ustanavljanju alianske demokratične fronte. Agramer Tagblatt je že 3. 1. 1893 prejel pozdravni telegram predsedništva RNS (Sibiu), ki je pozival hrvaške stranke k enotnosti. Tribuna, glasilo RNS, je pomenljivo zapisala: »Romuni stoje na strani Slovanov proti ogrski državni ideji. Posvetujejo se o koaliciji Romunov, Hrvatov, Slovakov in Slovencev.«

Navedena formulacija in arhivski viri vladnega izvora pričajo, da so se predstavniki alianse pri Romunih realno trudili za udeležbo Slovencev v alianskem gibanju. To je tudi logično. Ko so se romunski politiki na Sedmograškem in v Bukarešti, ki so imeli iniciativo pri ustvarjanju alianse, dogovarjali zanj s Čehi, je bila toliko bolj upravičena tudi udeležba Slovencev, saj je del slovenskega naroda (okrog 100.000 ljudi) živel na Ogrskem. Tudi slovaško vodstvo se je v tej zvezi pri nastanku alianse še posebej odzvalo. Objavilo je izpod peresa P. Miklavca v osrednjem organu Slovenské pohl'ady, 1. (1892, str. 118 n.) članek **Hynúca ratolest' Slovencev v Uhorsku** (Umirajoči poganjek Slovencev na Ogrskem). To dejanje narodnega vodstva je javnost na Slovaškem očitno opozarjalo, da imajo svoje mesto v alianskem gibanju tudi Slovaki objektivno in idejno bližnji Slovenci.

Dunajska konferenca alianse je v tajnem protokolu v 7. točki predvidela tudi sprejem hrvaške opozicije v koalicijo. »Der Vereinigten kroatischen Opposition in Agram wird eine Abschrift dieses Protokolles übergeben werden mit der Einladung dem Partei-Verbande beizutreten. Mit der Durchführung dieser Beschlüsse werden die Herren dr. Miloš Štefanovič und Aurel C. Popovici betraut.«¹³ Ta točka dokazuje, da je bilo koalicijskemu vodstvu ogrskih narodnosti močno do pridružitve hrvaške opozicije.

Hrvati so uradno zavezeli do konference pozitivno stališče. Organ zmerne opozicije Agramer Tagblatt z dne 4. 2. 1893 je v uvodniku **Kongres narodnosti** ovrednotil tajni program dunajske konference, ki jim je bil poslan, in polemiziral s Pester Lloydom o mnenju, da nima smisla sklicevati kongresa, ker so narodi zadovoljni. Na temelju te okrepitev stikov s Hrvati se je po posvetih v Budimpešti konec februarja podal na pot v Zagreb dr. M. Štefanovič, kjer naj bi se v smislu sklepov dunajskega protokola pogajal s hrvaško opozicijo. Rezultat teh stikov je prodrl tudi med policijska sporočila.¹⁴ Policijsko ministrstvo opozarja na telegram, ki so ga objavile tiskovne agencije iz Zagreba v času nameravane Štefanovičeve poti. Po njem naj se enotna hrvaška opozicija iz državnopravnih razlogov ne bi udeležila načrtovanega kongresa ogrskih narodov v Sibiuju.

Tudi napredni češki krogi so preko G. Eima pritiskali na hrvaško opozicijo, da bi se uveljavili dunajski sklepi, predvsem pa, da bi prišlo do ustanovitve velikega nemškega dnevnika kot glasila alianse na Dunaju. Maja 1893 seznanja Eimov me-

¹³ Krajčovič 49.

¹⁴ Státní ústřední archiv Praha, Policejní místodržitelství (SUA PM) 1 16 1, 2535, 6171 skozi 1893.

morandum obzoraše (ob obsežnem pripisu¹⁵) z dosedanjimi organizacijskimi ukrepi in z odločitvijo o ustanovitvi skupnega dnevnika. Navaja, da bi moral dnevnik alianse tlačenih narodov izhajati na Dunaju v jutranji in večerni izdaji. Zategadelj se je ustanovila delniška družba z načrtovanim temeljnim kapitalom 500 000 goldinarjev. Ko govori o razrezu finančnih zneskov na posamezne narode, želi, da bi bili Hrvati udeleženi s 50 deleži po 1000 goldinarjev. Optimistično dokazuje, da bo že v treh letih račun dnevnika aktiven, v čemer ga je podprl tudi Rački, Strossmayer pa ni bil zmožen nabrati takšne vsote denarja.

Vprašanje pristopa Hrvatov k aliansi omenja avgusta leta 1893 predsednik RNS dr. Rafiu v intervjuju agenciji Reuter. Po njegovi izjavi je bil glavni problem pri sestavljanju koalicije v tem, da so Čehi zahtevali od Romunov, naj se izjavijo proti trozvezi. Pomembno je tudi, da je ta članek ponatisnil tudi Agramer Tagblatt; odstavke o pogajanjih s Hrvati je potrdil in ga ni demantiral.¹⁶

Po polomu maksimalistične koncepcije načrtovanega dnevnika so udeleženci skušali uresničiti minimalno varianto, t. j. zbiranje denarnih sredstev za ustanovitev nemškega tednika alianse. Na Slovaškem se je razvila predvsem ta etapa agitacije za zbiranje denarja za skupno tiskovno glasilo; ohranile so se mnoge krajevne predplačilne pole z imeni predplačnikov na tednik.¹⁷ Vendar tudi ta oblika iz različnih objektivnih in subjektivnih razlogov ni bila uresničena. De facto se je uresničila tretja varianta ustanovitve tiskovnega organa alianse za informiranje Evrope. To nalogo je delno izpolnjeval renomirani praški nemški časopis Politik, kar je ob narodnostnem kongresu uradno potrdil tudi njen urednik.¹⁸ »Mislim, da bi bilo zelo v prid nemadžarskim narodnostim, ko bi svoje tožbe in težave objavljali v tujini dostopnem časopisu, za to bi lahko odlično služil Politik. Pripravljeni smo objavljati vesti o narodnostnem gibanju na Ogrskem, o zahtevah narodnosti tako pogosto, kot bo to potrebno... Prosim samo, da se potrudite in nam pošiljate iz slovaškega, srbskega in romunskega tabora mnogo tiskovnih vesti — seveda popolnoma zanesljivih...«

Od začetka alianskega gibanja raste število vesti o gibanju in posebej o Slovaki tudi v nemškem organu hrvaške opozicije.¹⁹ Agramer Tagblatt ne prinaša samo telegramov iz Slovaške, ampak tudi iz centra RNS, iz Sibiuja, verjetno po zaslugi G. Augustínja.²⁰ Upravičeno lahko trdimo, da je tudi hrvaški dnevnik postal za inozemstvo izrazita zavezniška tribuna za informiranje Evrope. Hrvaška opozicija je tako že od vsega začetka akcije dobila zveze in stike z alianso na Ogrskem. Gibanje alianse je zbudilo pozornost tudi v hrvaškem saboru, ko je pri proračunski razpravi pravaš Kumičić navdušeno izjavil, da »pada u pjesničku žar pri isticanju da se u monarhiji dižu Česi, Slovaci, Hrvati i Rumunji.«²¹

Od pomembnejših člankov v Agramer Tagblattu naj opozorimo na uvodnik 18. 3. 1893 (Cerkvena politika in narodnosti Ogrske), v katerem avtor poudarja skupno odporniško gibanje. Tudi maja 1893 v številki 77 v uvodniku »Častna beseda« pisec polemizira z znanim pamfletom nitranskega podžupana G. Kosztelskega. Dne 1. 6. 1893 je ponatisnil hrvaški organ pomemben članek časopisa Münchener

¹⁵ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayer, E. Eim 23. 5. 1893. Korespondenca F. Rački — J. J. Strossmayer I. IV. Izd. F. Šišić, Zagreb (KORS) IV. str. 375 n. — Eimov dokument osvetljuje metodo pristopa in očitno nefunkcionalnost dvomov Z. Urbana v članku Cesta ke kongresu nemadžarských národností (pot, h kongresu nemadžarskih narodov) V: *Problémy slovenského národního hnutí* (Problémy slovaškega narodnega gibanja) na koncu 19. st.) Praha 1972, str. 36. — Primerjaj s tem 22 strani obsegajoči memorandum Slovaške narodne stranke (SNS) Rusiji o načrtu za izdajo opozicijskega dnevnika s prošnjo za subvencijo. LAMS 37 × 2, 37 × 3, tako da so dvomi Urbana v citiranem članku brez podlage. Tudi cesarsko kraljevska policija je začela raziskovati to akcijo, ter imenovala projektirani dnevnik Confédération na temelju zaplenjenih nemških in francoskih letakov. SÚA PM 8 1 16 1, 2622, 1893.

¹⁶ Agramer Tagblatt 177, 1893.

¹⁷ LAMS 37 U 62.

¹⁸ Korespondenca Svetozara Hurbana Vajanskega I, II. Iz P. Petrus, Bratislava (KOHV) II, str. 105. Praha 26. 7. 1895.

¹⁹ Ibidem, str. 67. A. Pietor, glavni urednik NN se pritožuje zaradi visokih računov za telegrame in korespondenco z zavezniki.

²⁰ Agramer Tagblatt 1893, št. 60, 69, 71, 73, 84 in podobno.

²¹ M. Gross: *Geneza Frankove stranke*. Historijski zbornik (HZ) XVII, Zagreb 1964, str. 54.

Allgemeine Zeitung, **H gibanju narodnosti na Ogrskem**. Ob romunski konferenci je Agramer Tagblatt objavil 11. julija uvodnik **Narodnostni boj na Ogrskem**, v katerem pisec ocenjuje izjemno energijo in velik organizacijski talent pri vodenju boja sedmograških Romunov, saj so ti na izreden način obrnili sebi v prid javno mnenje Evrope. Navzočnost slovaških predstavnikov na čelu z dr. Štefanovičem na tej konferenci je ovrednotil organ hrvaške opozicije 27. julija v uvodniku **Romunska konferenca v Sibiuju** kot programsko javno razglasitev »združitve Romunov s Slovaki«. Ob tem je Agramer Tagblatt reagiral v št. 169 tudi na članek budipeštanskega časopisa Egyetértés, da je bila konferenca izraz romunsko-slovaško-hrvaške združitve. Hrvati so poslali pozdravne telegrame. »Ausser dem Anschlusse der panslavistischen Agitatoren an die dacorumänischen Hetzer gelangte auf der Hermannstadter Konferenz auch der Anschluss der kroatischen Ultras zum Ausdruck«.

Eden najpomembnejših zgodovinskih uspehov z mednarodnim odmevom na začetku aliansnega gibanja je bil ta, da so tudi reprezentativni forumi mednarodnega delavskega gibanja zavzeli pozitivno stališče do tega boja in mu izrazili podporo. Na 3. kongresu II. Internationale v Zürichu 25.—31. 7. 1893, se zdi delegaciji Socialnodemokratske stranke delavcev Romunije dolžnost opozoriti na zgodovinsko resnico, da vladajoči razredi na Ogrskem izvajajo do narodnosti Slovanov in Romunov asimilacijsko politiko, da bi jih popolnoma ukrotili. Na Sedmograškem je 3 milijone Romunov brez političnih pravic in ne smejo poslati svojega zastopnika v parlament.²²

Po romunski konferenci je organ hrvaške opozicije za zamejstvo posvetil precejšnjo pozornost represivnim ukrepom ob proslavljanju jubileja J. Kollarja na Slovaškem. Tak je 21. 7. 1893 uvodnik (verjetno izpod peresa dr. Štefanoviča), ki mu sledijo drugi članki in telegrami iz Slovaške z začetka avgusta. Izmed njih je vse pozornosti vreden uvodnik 5. avgusta **Izjemno stanje na Gornjem Ogrskem**.

Slovaški predstavniki so poslali vabila h Kollárjevim proslavam in prosili za prispevke ob ustanovitvi Kollárjeve štipendije vse slovanske narode, torej tudi Slovence. Slovenci so se tudi ustrezno udeležili načrtovanega podjetja. V zborniku o Kollárju, ki ga je izdalo društvo Tatran na Dunaju, je prispevek M. Murka o korespondenci med Kollárjem in Miklošičem in Kopitarjem (str. 49—56) ter pesem J. Stritarja (str. 95). Tudi to opravičuje našo tezo, da so bila središča slovaško-slovenskih stikov na kulturno političnem področju društva mladih na Dunaju. Slavist M. Murko je objavil za jubilej prispevek tudi v Letopisu Matice slovenske 1894, str. 62—137. V Zagrebu so mladi izdali Spomenicu... Političnemu vidiku teh proslav in akcij aliansnega gibanja se je ustrezno priključil tudi slovenski tisk. Članke so objavili npr. Ljubljanski zvon 1894, str. 319, 448, Slovanski svet 1893, str. 117.

V tujini se je nadaljevala razprava o pristopu Hrvatov k aliansi, ki jo je podpiral bukreštanski tisk. Tej problematiki posveča izjemno pozornost tudi Agramer Tagblatt. Iz bukreštanskega časopisa Romanul 2. 8. 1893 povzema mnenje predsednika RNS, po katerem je »koalicija Romunov s Hrvati in Slovaki, skratka z vsemi nemadžarskimi narodnostmi, že precej napredovala.« Zanimiva je kuriozna polemika, ki jo je vodila hrvaška opozicija v Agramer Tagblattu z napol uradnim glasilom Agramer Zeitung. Tagblattov uvodnik **Združenje Romunov in Slovakov zaradi skupne akcije** 4. avgusta odreja Agramerici pravico voditi pogajanja v imenu Hrvatov z Romuni s posredovanjem banovega zaupnika N. Crnkovića. Kakor vemo, so se pogajanja koalicije narodnosti s Hrvati zavlekla tja do pomladi 1894., ko je hrvaška opozicija dokončno sklenila, da se narodnostnega kongresa zaradi državno-pravnih razlogov ne bo udeležila. Glede na stališče močne srbske manjšine v Trojednici odklanjajo podporo tudi glavni zahtevi kongresovega programa — avtonomiji Sedmograške, ker hrvaška buržoazija noče ustvariti precedensa za zahteve

²² Magacin istoric, Bukarest', XII, 1978, št. 11, str. 50.

Srbov na Hrvaškem. Ta zakulisna politična aktivnost je vzbudila precejšnjo pozornost tudi v diplomatskih krogih.²³ (Memorandum A. Goluchowskega iz julija 1894).

Res je, da se je prav v tem času srbska buržoazna politika v Trojednici definitivno pridružila aliانسnemu kongresnemu gibanju na Ogrskem. V Sremskih Karlovcih je bilo celo vsenarodno srbsko zborovanje, ki se ga je udeležilo približno 15.000 ljudi, in je podelilo mandat srbskega naroda Vojvodine in Hrvaške delegatom kongresa. Sprejeta resolucija je bila dejanska kodifikacija alianske podlage srbske politične smeri v habsburški monarhiji. Pobudnik kongresa, urednik Zastave, E. Gavrilica je pripomnil: »dugo je trebalo, da se ubede Srbi iz Trojednice, da treba da se priključe tom pokretu ... i tek pošto je to postignuto i Srbi iz Zagreba su se priključili«.²⁴

V začetku maja 1894 je bilo prav tako veličastno vsenarodno desettisoč glavno romunsko zborovanje v Aradu ob navzočnosti srbske delegacije. Odsev določenih obvez s posvetovanj Romunov in Hrvatov so bili tudi pozdravni telegrami, ki so jih poslali hrvaški krogi. Národné noviny so 8. 5. 1894 zapisale, da se je »zborovanje odvijalo pod geslom srbsko-hrvaško-romunske solidarnosti«. Čeprav se hrvaški predstavniki niso neposredno udeležili javnih političnih akcij v aliansnem gibanju, so vendarle posredno v različnih oblikah sodelovali pri razvijanju politične aktivnosti narodnostnih strank na Ogrskem. To se je končno pokazalo tudi pri naraščanju slovako-filskih prispevkov v glavnem glasilu hrvaške opozicije, v Obzoru.

V aktivizaciji alianskega gibanja v prvi polovici 90. let so razvile ljudske množice na Slovaškem, na Sedmograškem, v Vojvodini in v Banatu široko aktivnost za sodelovanje med tlačanimi narodi. To se je pokazalo na mitingih. Na Slovaškem so bila najpomembnejša ljudska zborovanja v Modri, Mošovcih, v Martinu. Veliki tabor ljudi iz 30 občin in 6 županij srednje in južne Slovaške, ki je bil v Tisovcu, je izbral tudi delegate za kongres. Pomembno je bilo zborovanje Romunov v Sibiuju 16. 11. 1894. Aliansno gibanje, ki se je bojevalo za demokratizacijo javnega življenja na Ogrskem v publicistiki in na številnih demonstracijah ob političnih procesih, je pomagalo na starem Ogrskem prebujati narodne množice za novo aktivnost. Posebej je k temu prispeval alianski nastop na memorandovskem monstre procesu v Cluju (Klausenburg, Kolosvár) na Sedmograškem maja 1894, kjer je bilo obsojeno na ječo vodstvo RNS. Svetovni odmev procesa je prinesel še pred kongresom izrazite zunanje-politične uspehe alianski dejavnosti.

Končno je tajna konferenca romunskih in slovaških politikov na romunske stroške v oddaljeni Bukarešti (predsednik SNS dr. Pavol Mudroň, dr. Štefanovič, dr. S. Daxner) marca 1895 izdelala akcijski program in strategijo nadaljnjega političnega ravnanja in izdelala tudi proglas trem narodom pred kongresom, ki je bil predviden za 10. 8. 1895. Proglas je julija 1895 sprejela konferenca Romunov, Slovakov in Srbov v Novem Sadu.

Socialistično gibanje je pozdravilo novi kabinet vladne liberalne stranke pod predsedstvom Deziderija Bánffyja s proslavami prvega maja, kakršnih do tedaj še ni bilo. Slovaški socialisti so izdali enega izmed svojih prvih letakov, *Glas slovaškemu delavskemu ljudstvu*, kjer so poleg socialnih in demokratizacijskih zahtev (vsesplošna volilna pravica in osemurni delovni čas) opozarjali tudi na narodnostno zatiranje: »Saj gledajo na Slovaka kot da ne bi bil človek, in to samo zato, ker govori slovaško ... Nimamo slovaških šol, tako da nam vzgajajo takšne učitelje, duhovnike, uradnike, ki se niti prav ne znajo pogovarjati z nami.«²⁵ Novi predsednik vlade je tudi pod pritiskom mednarodnega političnega položaja in ob razvoju krize dualizma skušal potlačiti pozornost tujine za narodnostno vprašanje ter je javno proglasil: »Ne podcenjujem tega gibanja, vendar ni takšno, da bi lahko zbudilo

²³ Iratok a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1867—1913, II., str. 28 1, 23, 2, 1894 pripis bána. Országos levéltár Budapest Miniszterelnök (OL ME) 1902, 1893, poročila poslanca iz Bukarešte 4. 8. 1893 o intervjuju Ratia. Tudi Arhiva istorica centrala Bucuresti, fond Casa regala, dos. 22/1893, str. 47, n. OL, BM III. 478, 1894, so nadaljnji viri o odloznom dokumentu bana Khuena o pogajanjih Romunov s Hrvati.

²⁴ Politika Beograd št. 8884, 4. 2. 1933, E. Gavrilica, *Prva Mala Atlanta*.

²⁵ Fővárosi levéltár Budapest, Főkapitány iratok 310, 1895.

resne skrbi... Sicer pa, četudi bi bilo narodnostno gibanje težje kot kdaj prej... je to povezano s cerkveno politiko.²⁶

Tudi pred kongresom so slovaški predstavniki v vodstvu alijsnega gibanja v stalni zvezi z uredništvu hrvaških opozicijskih časopisov, kar je stalni dejavnik koordinacije narodnoosvobodilnih spopadov.²⁷ Končno so na Hrvaškem pristopile k alijsnemu gibanju srbske politične stranke. Tudi v hrvaškem političnem taboru kritizirajo radikalni predstavniki malomeščanstva z Radićem na čelu uradno opozicijo zaradi zadržanega stališča do alijsnega gibanja.²⁸ Temu nasproti pa je Agramer Tagblatt kot neuradni organ alijskega gibanja za tujino sistematično objavljaj in formacije. Že drugi dan po objavi Sklica kongresa 24. 7. 1895 prinaša iz Sibiuja originalni telegram o novosadski konferenci alijsne. Medtem ko je Obzor zavzel do konference v Novem Sadu bolj pasivno stališče, prinaša Agramer Tagblatt 25. julija uvodnik **Narodnostni kongres na Ogrskem**. V njem navaja program pripravljane kongresa in potrjuje, da se ga hrvaška opozicija ne bo udeležila. Pripominja, da se zavezniki s kongresom odločajo, da bodo že pri naslednjih volitvah opustili politično pasivnost. Ta namig priča, da je bilo vprašanje volilne aktivnosti izredno pomembna točka pri razpravah. Nemško hrvaško glasilo pripominja, da sta prav neenotnost narodnosti in pasivnost prispevala k okrepitvi režima na oblasti. Članek na kraju potrjuje, da dejansko nastaja skupna politična stranka (nemadžarskih) narodnosti, ki je, kot vemo, kasneje imela v novi aktivnosti (1905) pomembno koordinacijsko vlogo. Sicer pa je to pomembno misel v predkongresni aktivnosti alijsnega gibanja tuji tisk na sploh zelo poudarjal. V obširnem obravnavanju se Agramer Tagblatt ukvarja s stališčem hrvaške opozicije do kongresa in opravičuje tudi njeno uradno odsotnost na kongresu, kar so ponatisnile tudi martinske Národné noviny 30. 7. 1895.²⁹ Obenem s simpatijami do alijsnega gibanja Slovakov, Romunov in Srbov definira svoj nazor o različni državnopravni politiki obeh gibanj. »Narodnosti hočejo kot državotvorni element nastopati v strankarskem življenju Ogrske, mi pa si hočemo spet pridobiti našo državnost.« Ne odreka jo nadaljnje podpore narodnostnim silam ter pravi, da »v tem smislu pozdravljamo tudi prvi narodnostni kongres z željo, da bi lahko uspešno opravil svoje delo.« Jasno je, da je organ hrvaške buržoazije razlagal politične cilje koalicije narodnostnih strank enodimenzionalno, kot da bi šlo samo za njihovo zastopstvo v parlamentu. Srbska Zastava je v mnogih programskih materialih pred kongresom obravnavala daljnosežnejše cilje gibanja. Tudi organ Neodvisne narodne stranke Obzor je prinesel v predkongresni aktivnosti pomembnejši prispevek (uvodnik 30. julija) **Dva kongresa**. Posebej visoko je ovrednotil aktivnost Slovakov tudi z naslednjo formulacijo: »Velik je napredek, što se pojavljaju na površini braća Slovaci u što se je još nedavno jedva moglo vjerovati.«³⁰ Opozarja na spletke oblastniškega aparata, ki so hotele zanetiti spore v alijsnem gibanju, tako med Romuni in Srbi. Ob sklepu je uradni komentar hrvaške opozicije izrazil popolno podporo temu gibanju: »veselimo se tega kongresa in mu želimo mnogo uspehov.«

Kljub temu, da so Hrvati (iz državnopravnih razlogov) odločno zavrnil, da bi se kongresa v Pešti udeležila njihova uradna delegacija, pa ni prenehal pritisk slovaškega časopisja, naj se Hrvati vendarle udeležijo kongresa. Ko so se Národní listy v dveh redakcijskih člankih ukvarjali z oportunističnim stališčem Hrvatov do kongresa in obsodili odsotnost združene hrvaške opozicije, je to vzbudilo mednarodni odmev. Uradni organ hrvaške opozicije Obzor je odgovarjal na obdolžitve z znanimi državnopravnimi stališči: »Nije od mlitavosti niti od egoizma, ako nisu Hrvati ovo kraj Drave išli na sjezd u Budimpeštu, nego je od opreza, jer nesmiju dopustiti, da

²⁶ Slovenské noviny 46, 18. 4. 1895.

²⁷ Obzor je objavil iz Bratislave 3. 7. 1895 telegram o boju slovaških protestantov za cerkveno-narodno avtonomijo, 11. 7. uvodnik Glasovi iz Ugarske.

²⁸ Archiv národního musea Praha (ANM) F. Hlaváčka, S. Radić, 4. 1. 1895.

²⁹ NN 88, 30. 7. 1895.

³⁰ Obzor 31. 8. 1895, 178, 199 itd. Prim. A. Lebl: Hrvatsko pitanje kroz prizmu ugarskog parlamenta 1892—1918. HZ XVII, 1964, str. 260.

ima medu Hrvati i Ugri zajedinstva i glede unutarnjih posala.« Dejansko se hrvaška opozicija niti s temi fikcijami ni uspela obraniti čedalje večjega poseganja Budimpešte v avtonomijo Hrvaške in madžarizacijskih teženj. Z vidika objektivnih zgodovinskih teženj razvoja naprednih družbenih gibanj je bilo cepljenje sil narodnoosvobodilnih gibanj na Ogrskem napaka. Hrvati so odgovarjali in se branili takole: »Bi li Hrvati u Budimpešti uspeli, to je neizvjesno, ali je izvjesno, da bi time pružili Madžarom povoda, da se i oni upliću u unutarnje poslove Hrvatske, a što bi se iz toga rodilo, ne trebamo pobliže razlagati štovanomu češkome piscu.«³¹

Pomembna ovira intenzivnejšega zблиžanja Hrvatov z alianso je bil tudi trajni konkurenčni antagonizem s srbsko buržoazijo. Tako je na primer v pripravah na kongres njegovega organizatorja, predstavnika srbske stranke Vojvodine, redaktorja Zastave E. Gavrilu, Obzor proglasil v članku **Nehrvaški element v Zagrebu** za protihrvaškega šovinista. Tako so tudi spori opozicije na notranjepolitičnem prizorišču na Hrvaškem bili nepremostljiva ovira za intenzivnejšo integracijo narodnoosvobodilnih gibanj. Najpomembnejše programsko obravnavanje tega problema v hrvaški opoziciji je bil uvodnik 2. avgusta v Agramer Tagblatt **Narodnostni kongres in hrvaški Srbi**. Uradni komentator se je čudil, zakaj je kongresno gibanje vzbudilo tako velik odmev pri srbskem prebivalstvu Trojednice, česar menda ni nihče pričakoval. Organ zmerne hrvaške opozicije je celo proglasil, da bi »aktivna udeležba v boju na Ogrskem izpostavila enoten politični narod na Hrvaškem nevarnosti, da ga bodo Madžari postavili na raven narodnosti in bo s tem dana pretveza za kršenje naše avtonomije«. Zato je Agramer Tagblatt imel izjave Srbov iz Rume, Vukovara in drugih mest na Hrvaškem, ki so pozdravljali kongres, za »čuden« in nepremišljen korak. Komentator je celo demagoško proglasil, da si niti predstavniki ogrskih narodnosti ne želijo »takšnega kompromitiranja« svojega boja. Tako sta celotna hrvaška meščanska politika v opoziciji in vladna narodno-unionistična stranka onemogočali in ostro nasprotovali kongresni udeležbi zastopnikom ene tretjine prebivalstva Banovine in se objektivno znašla na stališču ogrskega režima.

Čeprav se Hrvati kongresa niso udeležili, je bila Hrvatska vendarle zastopana z delegati, in srbski predstavniki so poslali telegrame. Zastava je bila v št. 118 navdušena zaradi telegrama, ki so ga poslali organizatorji kongresa iz Budimpešte: »Danas dodjoše Srbi iz Trojednice, da se prijave za kongres. Burno i oduševljeno pozdravljeni. I tuka ne pomože škrabanje zvanično-stekliških 'Narodnih novina', jer evo dosta dične Srbadije i iz Trojednice«. Zastava je objavila v št. 120—130 na desetine telegramov srbskega prebivalstva iz Banovine (Vinkovci, Vukovar, Mitrovica, Šid, Ilok itd.), pa tudi Srbov iz Dalmacije. Navaja tudi pozitivni članek časopisa Dubrovnik o kongresu, pa tudi uvodnik Glasa Crnogorca, ki je ob tej priložnosti proglasil, da bo rezultat kongresa politična združitev Srbov (tj. liberalne in radikalne stranke Vojvodine).

Očitno je, da je kongres budil v jugoslovanski meščanski politiki tudi diferenciacijo. Pri vsem tem pa odnos hrvaške opozicije do Slovakov ni zabeležil teh sporov in največji hrvaški dnevnik Obzor je prevzel 8. 8. 1895 tudi večji del uvodnika dr. M. Štefanoviča iz Narodnih novin (izpod peresa »jednoga od glavnih sazivača kongresa«). To dejstvo lahko ocenimo tudi kot težnjo, da bi zgladili spore Hrvatov s slovansko politiko v Avstriji glede kongresa. To se zrcali tudi v nadaljnjem pomembnem članku v Obzoru, ki je 9. avgusta objavil programski komentar **Ogrski Hrvati o kongresu narodnosti**. Komentar imamo lahko tudi za znak, da se bodo Hrvati potencialno vendarle priključili k aliansnemu gibanju. Tu reproducira stališče bunjevskega časopisa Subotičke novine: »Tudi mi Bunjevci in Šokci bomo v duhu na kongresu. Saj se vse, kar boli Srbe, Slovake in Romune, tiče tudi nas.«³²

Obsežna agitacijska in organizacijska dejavnost narodnostne opozicije na Slovaškem in v romunskih ter jugoslovanskih krajih Ogrske, pa tudi na Romunskem,

³¹ Ibidem.

³² Zastava 115, 1895. Primerjaj s posebnimi stališči poljskega tiska npr. Nowa Reforma (Krakov), št. 171, 1895, uvodnik, **Kongres w Peszce**.

na Češkem in deloma v Srbiji, je zagotovila reprezentativno udeležbo na kongresu. Med skoraj tisoč delegati treh narodov na kongresu so bili najpomembnejši politični in kulturni delavci iz vseh pokrajin. Predstavniki alianse so uspeli že nekaj tednov pred kongresom ustvariti agitacijsko predkongresno vzdušje v ljudskih množicah. Podporo širokih plasti Slovakov, Romunov in Jugoslovanov je dokumentiralo nad tristo telegramov, ki so podpirali kongresna posvetovanja. Že dovoljenje za njega je bila posledica mednarodnih in notranje političnih pritiskov na vlado barona Bánffyja. Kongres tlačenih narodov Ogrske, ki se je sešel v Budimpešti 10. avgusta 1895 v hotelu National, je bil edini dogodek te vrste v osvobodilnem boju narodov Avstroogrske. Postal je tudi najpomembnejši solidarnostni izraz združene narodnostne opozicije od nastanka dualizma. Trajal naj bi več dni, toda zaradi stališča policije in agresivnih incidentov, ki so jih uprizorili provokatorji, se je omejil na to, da je izvolil kongresno predstavništvo in obravnaval program skupne aktivnosti. Za izvršni organ kongresne alianse je bil imenovan 12-članski odbor (izmed Slovakov dr. M. Štefanovič, dr. P. Mundroň, dr. Samo Daxner, dr. J. Vanovič), ki naj bi nadalje vodil organizacijsko plat koalicijske politike, seznanjal tujino in skliceval nadaljnje kongrese. Baron Bánffy je takoj (že 13. avgusta) v ekskluzivnem intervjuju v Neuer Wiener Tagblatt, ki ga je ponatisnil ves svetovni tisk, pohitel z izjavo, da bo vlada prepovedala izvršni odbor alianse Slovakov in njihovih zaveznikov. Izvršni odbor pa je vendarle s pojemajočo močjo vzdržal do naslednjega stoletja, res da v ilegalni obliki.

Program kongresa je v 22 točkah presegal ozke nacionalno jezikovne zahteve in zahteval široko demokratizacijo celotne družbe na Ogrskem, ki naj bi bila pogoj tudi za realizacijo narodnostnih zahtev. Zahteval je široko kulturno in narodno-politično avtonomijo za tlačene narode, kar je Bánffy pojmoval kot zahtevo po federalizaciji Ogrske. Organ socialnodemokratske stranke na Ogrskem »Volkstimme« je kljub protislovnemu stališču branil kongres pred napadi vladne oligarhije in zapisal, da je to bil prvi kongres v Pešti, na katerem se je javnopravno postavila zahteva po splošni in tajni volilni pravici in demokratizaciji. Od mednarodnega socialističnega gibanja je izrazila podporo kongresu prva zagrebška Sloboda: »Če bo boj združenih narodnosti Ogrske pomenil demokratizacijo Ogrske, jih bodo podpirali vsi napredni ljudje... Mi socialisti kot edini in dejanski branilci pravic vseh narodnosti s simpatijami pozdravljamo to gibanje!«. Na tem temelju tudi zadnje mednarodne marksistične sinteze vrednotijo kongres pozitivno. Bil je podlaga za perspektivno taktično sodelovanje socialne demokracije z demokratičnimi narodnimi gibanji za splošno volilno pravico in za demokratizacijo proti reakcionarnemu sistemu Habsburžanov.

Tudi iz navedenega je razvidno, da so bili najpomembnejši demokratizacijski zahtevki kongresnega programa v 9. točki, ki je zahtevala splošno in tajno volilno pravico ter demokratizacijo, kar je ostala glavna zahteva narodnih gibanj prav do razpada monarhije. Sovjetski zgodovinar Islamov citira policijski material, ki navaja, da Slovaki »iz severnih županij gojijo o splošni volilni pravici upe, ki prese-gajo vse meje.«³³

Po kongresu lahko zabeležimo pomembne komentarje v tisku hrvaške opozicije. Agramer Tagblatt je 12. avgusta objavil o poteku kongresa uvodnik **Narodnostni kongres**. Bolj pomemben se nam zdi članek **Akcija ogrskih narodnosti**, ki je pred tujino odločno branil alianso pred obdolžitvami vladnega tiska, češ da pomeni kongres izdajo domovine. Tudi v kasnejši publicistiki je bilo poudarjeno, da se kongres postavil na načelo integritete Ogrske. Tudi Obzor je 12. avgusta objavil poročilo o kongresu. Značilno je, da je objavil tudi polemični članek s Srbi v zvezi s kongresom, **Strah Srbobrana**. Njegov najpomembnejši material o kongresu z 19. avgusta, članek **Uspeh kongresa nemadžarskih narodnosti**, je verjetno napisal V. Hurban. Pomembno je odmeval kongres tudi v slovenskem tisku. Slovence je spodbudil, da

³³ T. M. Islamov: *Političeskaja borba v Vengerii v načale XX veka*. Moskva 1959, str. 214.

je njihova narodno združevalna politika zavzela globlje stališče do gibanja koalicijske narodnostne opozicije na Ogrskem. To stališče Slovencev v kongresnem odmevu vrednotimo kot prelom v njihovem odnosu do alianskega gibanja, saj stopi v ospredje vprašanje sodelovanja Slovencev z alianso. Tako se za časa kongresnega gibanja kaže nova kvaliteta, ne samo kulturnih, ampak tudi političnih odnosov Slovencev do Slovakov, odnosov dveh malih slovanskih narodov, ki sta lahko samo na temelju demokratičnega načela naravnega prava dosegla cilje narodno-emancipacijskega gibanja. Konkretno kaže to zbližanje tesno sodelovanje študentskih društev na Dunaju in kmalu tudi v Pragi. Leta 1894 je v slovaško društvo Tatran na Dunaju stopilo 12 Slovencev, in v njem so ustvarili samostojni — **slovenski klub Tatrancev**. Na začetku leta 1895 jih je sedem prestopilo v društvo Slovenija, drugi pa so ostali še naprej v Tatranu.³⁴ V tem pomembnem letu se je M. Murko udeležil v Martinu neposredno po narodnostnem kongresu narodnih slavnosti in bilančnega pokongresnega zborovanja SNS. Martin ima tudi tradicionalne zveze z vodstvom Slovenske matice. F. Ilešič piše članke o Slovaki³⁵ in tudi obišče Slovaško.³⁶ To in še drugo kaže, da se je predstavništvo iz Slovenije v imenu 100.000 glave manjšine Slovencev na Ogrskem dejansko priključilo pokongresnemu alianskemu gibanju in v neposrednih stikih in osebnih razgovorih dalo Slovakom v alianskem gibanju polnomočje, da ne zastopa samo interesov Ukrajincev-Rusinov (kar se tudi zrcali v uradnih dokumentih alianse), ampak tudi njim bližnje slovenske manjšine, kjer narodnostno gibanje še ni doseglo takšno raven, da bi imelo v aliansi neposredne zastopnike. Podobno so se npr. izražali tudi subotiški Bunjevci, da aliansa zastopa tudi njih. Toda le spričo represivnih ukrepov reakcionarne države do alianskega gibanja, ki so povzročili po 1896 zaustavitev alianske aktivnosti, je mogoče utemeljiti, zakaj v njej izjave Slovencev niso bile širše znane. Imamo pomembne dokumente, kot npr. članek v Slovanskem svetu o pomenu narodnostnega kongresa, ki zahteva podporo temu gibanju in nedvoumno poziva Slovence, naj se mu pridruži.³⁷ Članek o slovensko-slovaškem prijateljstvu objavlja tudi v Celju izhajajoča Domovina. Specifične poti odnosov se kažejo v stikih med društvi sv. Mohorja in sv. Vojteha. Katoliške novine posvečajo pozornost gibanju pri Slovencih. Tako so napisali: »...vsi slovenski duhovniki so Slovenci po srcu in po duhu ter so pravi voditelji zatiranega naroda«, ter tako dajejo zgled Slovakom.³⁸ Evangeličanske Narodne novine 23. 7. 1897 izražajo protest proti zapiranju slovenske gimnazije v Celju in podobno.

Potem ko aliansno gibanje ogrskih narodov stagnira, so obrisi novoslovanskih teženj in zborovanja slovanskih novinarjev (1898 Praga, 1899 Krakov) določena organizacijska podlaga za povezavo slovaško-slovenskih kulturnih in političnih sil. Na zborovanju 1902 v Ljubljani je prišla doslej najbolj številna slovaška delegacija z Vajanskim na čelu, kar je dalo priložnost za konceptualno izmenjavo mnenj. Krepitev kulturno-političnih stikov je imela tudi pozitiven vpliv na odnose v literaturi, kjer dosegajo zveze v preteklih desetletjih že raven sistematičnosti. To je vsekakor zasluga koordinacijske in prevajalske dejavnosti P. Miklavca in se kaže v prevodih del L. Podjavorinske, S. Vajanskega in v literarnih motivih, kjer je v ospredju Aškerčeva pesem **Brat Slovak**.^{38a} Vzajemno so publicirane recenzije — v Sloveniji posebej recenzije iz Slovenských pohľadov v Slovanskem svetu.

Najpomembneje vrednoti značaj kongresa kot naprednega mednarodnega dogodka organ hrvaške socialne demokracije v uvodniku z dne 15. 8. 1895. Uredniški komentar Slobode omenja napade buržoaznega tiska, ki zahtevajo: »vlada raztjeraj silom buntovnike... Da su ti vitezi tužnoga lica i sjena onoga što pišu, oni bi pro-

³⁴ NN 134, 13. 11. 1894; 66, 1895.

³⁵ Npr. leta 1890 o slovaškem pravopisu, Slovanski svet 1890, str. 368.

³⁶ LAMS, Pamätnica turčianskeho kasína, No. 522.

³⁷ NN 97—98, 20.—22. 8. 1895.

³⁸ V člankih 20. 1. 1896, 20. 9. 1898.

^{38a} Ljubljanski zvon 1891, str. 577. A. Aškerc, *Lirske in epske poezije*. Ljubljana 1896. Prim. NN, 1907, Slovenský denník, Budapešť 111, 1912. Prúdy 1912, str. 363—364.

gramu narodnostih odgovorili drugim demokratičnijim. To uiniti nemogu. Da se u Ugarskoj uvede pa bilo koje vrste obće izborno pravo svi njihovi 'triumfi', sva njihova 'slava' odpuhnila bi kao pljeva na vjetru.« Podobno je tudi eden izmed vodilnih jugoslovanskih zgodovinarjev Branislav Vranešević poudaril: »Demokratski značaj kongresnega programa je priznala tudi svetovna socialna demokracija.«³⁹

Dejansko je eksistirala diferenciacija političnih buržoaznih skupin, ki se je med kongresnim gibanjem le začasno pomirila, vendar se je na kongresu pojavila pri srečanju liberalnih, konservativnih in naprednih sil. Drobnoburžoazni radikali so bili že pred kongresom za volilno aktivnost in kongresna potrditev volilne abstinence je bila »velika politična napaka«, kot se je pomenljivo izrazil v tajnem poročilu iz Pešte tudi predstavnik ruske diplomacije.⁴⁰ Veliko vrednost je prisojala kongresu tudi nemška diplomacija.

Praktično-politični pomen kongresa je bil v tem, da je osnoval povezavo opozicijskih meščanskih narodnostnih političnih strank, ki so bile na čelu narodnih gibanj. Bil je programski temelj koalicijske stranke narodnosti, ki je nastala ob nastopu t. i. nove aktivnosti na začetku 20. stoletja. Kongres je imel preredni vpliv na notranje politično aktivizacijo posebno pri Slovaki. Národné noviny 13. 8. 1895 so v uvodniku zapisale: »Zares se od slavnih dni 6. in 7. junija leta 1861⁴¹ pa do danes, 10. avgusta, v našem političnem življenju ni zgodilo nič, kar bi se dalo primerjati z današnjim trenutkom!« Zgodovinsko je najpomembnejši mednarodni odmev kongresa. Madžarski marksistični zgodovinar J. Perényi je napisal: »Kongres je zbudil živahen odmev na Ogrskem in v tujini. Odtlej so narodnostno vprašanje na Ogrskem sistematično analizirali tuji časopisi in članki o metodah zatiranja narodnosti na Ogrskem so napravili velikansko škodo prestižu Avstroogrske.« Jugoslovanski strokovnjak V. Vučković je poudaril, da je po kongresu svetovna javnost dojela, da je poleg balkanskega vprašanja nevarnost za svetovni mir tudi ogrsko vprašanje.

Zveze kongresa koalicije narodnosti na Ogrskem z interparlamentarnim kongresom miru, ki je bil 10 dni kasneje v Bruslju, so znane. Za izrazito propagandno akcijo so to priliko izkoristili zlasti romunski krogi. Na evropskem knjižnem trgu so se tedaj pojavila znana kritična in programska dela o narodnostnem vprašanju E. Broteja in G. Ocasianuja. To okoliščino odmevnosti pokongresne aktivnosti je visoko ocenil tudi hrvaški Obzor.⁴² V celoti lahko rečemo, da so stotine časopisov v Evropi in Ameriki s simpatijami pisale o kongresu. Zbudil je vrsto podpornih in demonstracijskih mitingov v Sofiji, Beogradu, na Romunskem, v Italiji in v Oxfordu. Na ječo obsojeni predsednik RNS J. Rašiu si je v dnevniku zapisal visoko oceno, ki jo je prinesel ruski tisk. Samo tisk najbolj nazadnjaških mednarodnih krogov je omalovaževal kongres kot plod ruske politike in oživljal strašilo panslavizma. Podobno so bili zunaj kongresnega gibanja tudi visoki kler in porajajoče se slovaško l'udáctvo. Kritično je treba vrednotiti tudi razredno omejenost pri vodenju kongresne alianse, ki ni znala vključiti v delo tudi delavstva (na kongresu so bili samo kmečki delegati). Demokratski narodni delavci so v pripravah na kongres opozarjali martinski center na potrebo po soudeležbi delavcev. J. Hroboň je pisal Modroňu: »Glede na to, da so v Pešti tudi naši ljudje, delavci, bi se jih utegnili zbrati precej.« Tudi učitelj Stanislav Zoch je v ljudskem gibanju po kongresu zahteval od vodstva SNS, »da razvije čim širšo agitacijo prav do zadnje delavske bajte!«⁴³ Toda provincialne martinske politike so prevzeli romantični politični nazori, češ da so predstavniki nekakšnega enotnega vsenarodnega gibanja (čeprav je razredna diferenciacija že napredovala in je ni bilo mogoče zaustaviti niti v slovaški družbi), zato so v

³⁹ B. Vranešević: Vedecký příspěvek Milana Krajčovića, *Novy život* XXIV, Novi Sad 1972, str. 63.
⁴⁰ M. Krajčović: *K problému slovenská otázka v 80.—90. letech 19. a počátkem 20. století*, *Historica* XXII Bratislava 1971, str. 128.

⁴¹ glej op. št. 4.

⁴² *Obzor* 197, 29. 8. 1895, *Sa kongresa mira*, *Zastava* 91, 1895.

⁴³ Krajčović 206, 164.

programih namerno izključevali vse težnje in načrte, ki bi zbujaali delitev. Zato se je tudi kongresni program dejansko izognil ekonomskim in socialnim projektom kot drugorazrednim problemom, ki naj bi jih rešili po naravni poti — menda z rešitvijo glavnega političnega in narodnega problema. Zato je Népszava s tega stališča upravičeno kritizirala kongresni program in se slovaški socialni demokrati kongresa uradno niso udeležili, čeprav so podpirali demokratični, napredni zgodovinski pomen kongresa. Tako je bil npr. njihov predstavnik J. Polóni na koncu leta 1895 na sodnem procesu obtožen med drugim tudi kot udeleženec kongresa in podpornik njegovega gibanja.

Vladajoči krogi so po kongresu uprizorili t. i. **Protest zavrnenih** in notarji in žandarji so po vaseh zbirali podpise »prevaranega« ljudstva proti kongresu. Znak za široko protikongresno kampanjo je bil vladni posvet o kongresu dne 23. VIII. 1895 v Pešti. Njegov namen je bil predvsem preprečevati ljudska zborovanja, na katerih so Slovaki, Romuni in Jugoslovani izražali soglasje s sprejetim programom boja za splošno volilno pravico. Na Slovaškem je prišlo do najpomembnejše pokongresne ljudske demonstracije v Breznu 28. novembra 1895, ko so žandarji s streljanjem razganjali kongresni miting slovaškega ljudstva in je prišlo do prelivanja krvi nedolžnih.

Napredno zgodovinsko sporočilo leta 1895 je še danes v tem, da se je v zgodovini slovaškega narodnega razvoja v sorazmerno širokih družbenih plasteh ostvarilo večstransko mednarodno sodelovanje demokratičnih družbenih gibanj tlačenih narodov (poskus dr. Štefanoviča in srbskih radikalov za stike z madžarsko levo opozicijo, pobuda za nastanek franko-rusofske stranke) v boju za družbeni napredek in demokratizacijo vse države.

Prva pokongresna konferenca 12-članskega izvršnega odbora kongresa je 27. XII. 1895 načrtovala nove politične akcije, kot je bila izročitev memoranduma vladarju in organiziranje protestnega gibanja proti proslavi tisočletja ogrske države. Konferenca je obravnavala sklic drugega narodnostnega kongresa. Po precejšnjem organizacijskem delu in agitaciji v širokih plasteh je aliانسno gibanje prispelo v akcijah proti proslavljanju tisočletja do novih oblik globalnih opozicijskih političnih nastopov. Konferenca izvršnega odbora kongresne alianse v dneh 18. in 19. IV. 1896 je mejnik v zgodovini solidarnostnega gibanja. Poslednjič so bile tu v aliansnem vodstvu zastopane vse politične frakcije treh narodnih gibanj. Iz Slovaške so bili navzoči dr. Štefanovič, dr. S. Daxner, dr. Pavol Mudroň, dr. Matúš Dula. Radikalni krogi so bili za maksimalno aliansno nastopanje, uresničila pa se je zgolj minimalna različica, koordinirana objava Protesta proti proslavi tisočletja. Njegov odmev v tujini in zlasti ideološko koncepcijo šteje buržoazno zgodovinopisje za temeljni idejni dokument razbijanja monarhije. Domnevajo, da je pomembno vplival še čez četrto stoletja na argumentacijo pri mirovnih pogajanjih v Parizu. Po kulturnih dogovorih so **Ograditev** tlačenih narodov Ogrske (od proslave tisočletja) 30. IV. 1896 objavila ne samo dunajski tisk in češki časopisi, ampak po zaslugi Slovakov tudi hrvaška opozicijska dnevnik Obzor in Agramer Tagblatt.⁴⁴ Po velikih demonstracijah proti proslavi tisočletnice v Bukarešti, Beogradu in v zgodovinskem nastopu t. i. generacije 1895 v Zagrebu ter solidarnostnih manifestacijah na Dunaju (9. 6. 1896 — miting 6000-ih), v Pragi, v Innsbrucku in v Zagrebu, je aliansno vodstvo doseglo velik uspeh v svoji aktivnosti z veličastnim mitingom v Parizu 11. 7. 1896. Predsedoval mu je poslanec in bivši minister za zunanje zadeve E. Flourens, udeležili pa so se ga G. Clemenceau, Sansboeuf, Millevoje — ravnatelj časnika La Patrie itd. Narodne novine so pisale, da ima pariška manifestacija za tlačene avstro-ogrske narode med dotedanjimi tujimi odmevi in uspehi alianse največji pomen, večjega kot »žurnalistično opozarjanje na naše trpljenje. Liste dnevnika bo kmalu

⁴⁴ NN 98, 4. 5. 1896. K stališču diplomacije v Romuniji glej Arhiva Ministerului afacerilor externe Bucuresti, fond 21, vol. 27, str. 82.

prekril neprestani veter dnevnih dogodkov.⁴⁵ V desetinah telegramov v Pariz se je pokazala tudi veličastna podpora jugoslovanske javnosti temu solidarnostnemu gibanju.⁴⁶ Tudi na jugoslovanskem Balkanu se je vedno bolj krepil interes za emancipacijski boj nemadžarov na Ogrskem. Predstavniki protiturskega boja so ta spopad povezovali z lastnim narodnoosvobodilnim gibanjem. Ti subjektivni izrazi objektivnih teženj pri razvoju družbenega napredka v srednji in jugovzhodni Evropi pa tudi povezava osvobodilnih gibanj na Balkanu in v srednji Evropi so se okrepili in na začetku 20. stoletja dosegli visoko raven.

Z vidika naše teme je pomembno, da so se v zadnjem načrtovanem javnem nastopu, t. j. v skupnem memorandumu vladarju, prvič v programskih dokumentih alijsnega gibanja pojavile tudi državnopravne programske zahteve hrvaške opozicije. Načrt memoranduma, ki je bil nedavno objavljen, vključuje kot del narodnostnega vprašanja Ogrske tudi hrvaško vprašanje — »Die Rumänen im Osten, die Slovaken im Norden, die Serben im Süden, die Deutschen im ganzen Lande und nicht minder die Kroaten im Westen — all'diese Millionen sind im höchsten Grade unzufrieden. Sowohl das Nationalitäten -Gesetz in Ungarn, als auch das Ausgleichs-Gesetz mit Kroatien wird nicht eingehalten. Die gesetzlich gewährleistete Autonomie Kroatiens ist eine grosse Illusion, denn dieselbe wird von der ungarischen Regierung willkürlich gehandhabt und der kroatische Landtag dient nur dazu, um durch seine Wahl der Delegierten für den ungarischen Reichstag die Zahl der regierungsfreundlichen Abgeordneten zu vermehren.«⁴⁷ V tem, da je zamirajoče alijsno gibanje ob fin de siècle razširilo svoj program s hrvaškimi programskimi zahtevami, ne da bi hrvaška opozicija spremenila svoje stališče do alijsnega gibanja, je gotovo neka simbolika. Napovedovala je, da bo v novi aktivnosti narodnoosvobodilnega spopada na začetku 20. stoletja prišlo do integracijskega zbližanja opozicijskih narodnih gibanj na Hrvaškem in Ogrskem.

II

Alijsno gibanje Romunov, Slovakov in Srbov in nastop napredne mladine, naprednjakov na Hrvaškem, hlasistov na Slovaškem

»Meni je jasno, prva etapa mora biti federalistička Austrija. Kad to ispolujemo mislit čemo dalje. Kako to je svedno. Mi smo se utopili malne u tom moru njemačko-madžarske hegemonije. Van moramo. Ali **sva sredstva moramo upotrebiti**, — sve politične borbe.«

M. Dežman-S. Radiću, Dunaj, 1. pol. 1897, KOSR I, str. 282

Na obnovitev narodnostne opozicije in na razmah osvobodilnega boja v duhu solidarnosti je spodbudno vplivalo gibanje napredne mladine iz univerzitetnih središč. Mladina je vedno bolj dejavna pod vplivom mednarodnih radikalno malomeščanskih demokratičnih gibanj in pobud delavskega gibanja, na Dunaju na ravni posameznih narodnih društev ali tradicionalne Slovanske besede, v Pragi na ravni napredne študentske organizacije Slavia in v Pešti predvsem pod vplivom romunskega društva Petru maior. Študentska središča so se pri gibanju narodnostne mladine Ogrske in v zahodni Evropi vzajemno obveščala o svoji dejavnosti. Med slovaškimi društvi sta bila najštevilnejša Slovaško društvo v Pešti in dunajski Tatrán, toda idejno najpomembnejši je bil Detvan v Pragi. Ta društva so se vzajemno trudila, da bi koordinirala svojo dejavnost tako, da bi sprožila vsenarodno generacijsko gibanje mladine, in konec stoletja zaznamo vpliv modernističnih gibanj evropske družbe tudi na provincialno mišljenje na Slovaškem. Najbolj ognjevitá so bila s posredovanjem češke interpretacije radikalno-demokratična gibanja Ukrajincev in Poljakov. Drobnoburžoazno napredno gibanje ni bil osamljen in izključen pojav češke

⁴⁵ NN 108, 123, 1896.

⁴⁶ M. Krajčovič: *Slováci a Paříž r. 1896*. Svet vedy 1966, št. 6, str. 485—488.

⁴⁷ N. Cordos: *Memorandul nationalitatilor (1892—1988)*. Acta musei Napocensis. Cluj 1972, str. 274.
L. Boia: *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks 1848—1914*. Bucuresti 1977.

družbe, ampak ga je bilo precej tudi v družbenih gibanjih drugih narodov (L. Wasilewski pri Poljaki, I. Franko pri Ukrajincih, skupina Jászija pri Madžarih in pod.), ki so bili tudi pod idejnim vplivom zahodnoevropske avantgarde. Modernizacija je prodrla tudi v provincialno meščansko mišljenje med narodnostmi Ogrske.

Znano je, da je bil izmed predstavnikov hlasizma in njegovih privrženecv praški dijak samo V. Šrobár, medtem ko je P. Blaho dozoreval kot predsednik dunajskega Tatrana in pod vplivom aktivnosti Romunov. Svojo močno individualnost je M. Hodža oblikoval pod istim vplivom na univerzi v Cluju in kot tajnik Slovaškega društva v Pešti. Voditelj hrvaške radikalne mladine St. Radić je bil zaradi policijskega posega le kratko dobo praški dijak in se je šolal v Pešti, v Parizu in v Rusiji. Izmed drugih predstavnikov je bil Svetozar Pribičević vodilna osebnost mladine v Zagrebu, Lorković, Vilder in drugi pa so bili dunajski dijaki.

Radikalizem mladinskega gibanja glede na oficialno narodno vodstvo se v prvi polovici 90. let »na terenu« še ni pokazal, narobe, dejansko je podpiral alijsno smer in je svojo dejavnost omejeval le na kuloarje društvenega življenja. Zastavo kritike pa je od začetka 90. let nosila notranja opozicija srednje generacije radikalnih krogov, kakršni so bili Slovaki M. Štefanovič, Romun E. Brote, Srb E. Gavrila, Hrvat F. Potočnjak. Po njihovih stopinjah je kasneje hodila večkrat tudi bolj umerjena mladina, ki je omenjene predstavnike pogosto imela za svoje voditelje in predhodnike. To atmosfero radikalizma je končno značilno izrazil tudi sin S. H. Vajanskega, ki ga je ta konservativni ideolog celo dolžil hlasizma: »Brez trpljenja v boju ne gre. Šele ko bomo trpeli, ko nas bodo mučili, trpinčili, ko nas bodo pobijali, bo to velika napoved vstajenja. Vsako trpljenje in muke rodijo sijaj in lepoto...«⁴⁸

V začetku dejavnosti mladine je pomenila pomembno vseslovansko demonstracijo ob udeležbi romunskih modernistov 20. obletnica Tatrana. Tatran je poslal vabila ne samo Detvanu in peštanski mladini, ampak tudi mladim Jugoslovanom. K programu proslav je pomembno prispevalo hrvaško mladinsko društvo Zvonimir s svojim tamburaškim orkestrom. Izraz vpliva mednarodnih radikalno-demokratskih tokov na tej slovesnosti je bila tudi navzočnost poljskega društva Ognisko, ukrajinske skupine Bukovina ter jugoslovanskih Zora in Slovenija. Slovaška mladina je sodelovala tudi z dunajskim Zvonimirom in sodelovala pri Gunduličevih proslavah v Dubrovniku.⁴⁹ Tradicionalno središče stikov Slovakov in Slovencev je bil Dunaj. Konec 19. stoletja postane to ob sodelovanju masarikovcev tudi Praga. Slovaški tisk ima stalna pričevanja o sodelovanju društva Tatran na Dunaju s Slovenijo in s Slovenci. Tudi v dnevniku predsednika Tatrana P. Blaha piše npr. 30. 10. 1891 — Slovaki so se udeležili množičnega zborovanja Slovenije. 15. 11. so na večeru Slovenije. Národní noviny 3. XI. 1892 v poročilu o občem zboru Tatrana pišejo: »v takšnem številu še nismo imeli nikdar priložnosti pozdraviti naše brate. Posebej slovensko društvo Slovenija...«.

Praški Detvan, ki je bil idejna zibka novega gibanja, je posvetil že v času ohladitve uradnih stikov s Hrvati intenzivno pozornost njihovemu problemu. Na zasedanju Detvana 14. 5. 1886 je imel kritični J. Nádaši referat »O novejši hrvaški literaturi od leta 1836 do leta 1860.« V stvarni diskusiji so avtorju očitali, da se je omejil samo na publicistiko, kar je branil L. Paulíny s tem, da »je bila doba čezmerno nemirna in prav to področje je prvenstveno vredno pozornosti.«⁵⁰ V prvi polovici 90. let ni mogoče govoriti o intenzivnem vzajemnem sodelovanju Detvana z maloštevilnimi hrvaškimi študenti v Pragi; Radić je prišel sem leta 1893 in so ga že leta 1894 pregnali. Močna radikalizacija hrvaške mladine in združitevne težnje jugoslovanske mladine se pokažejo v Pragi šele po letu 1896, po izključitvi Hrvatov z univerze v Zagrebu v zvezi z znanimi dogodki. Celotno sodelovanje Detvana s praškim jugoslovanskim mladinskim gibanjem je bila bolj ali manj na ravni češkega

⁴⁸ LAMS Ia A 28.

⁴⁹ ŠUA SSR, BM 418 res, 1899, krab 27. Ibidem, fond P. Blahu 20. 2. 1890 AKU, Praha, Detvan, vabilo 18. 3. 1890.

⁵⁰ Literární archiv Literárnovedného ústavu SAV/LA LUSAV), fotokopije zapisnikov Detvana.

naprednega študentskega gibanja s posredovanjem društva Slavija. Izraz vzajemnosti so bila spočetka predvsem pisma s Hrvaške in Slovaške, objavljena v glasilu Časopis českého studentstva (1889—1892).

Nastopu nove generacije pri Jugoslovanih in Slovakah so bile pogoj socialno-razredne spremembe v družbah Hrvaške, Slovenije in Slovaške, ki jih je ekonomsko povzročila industrijska revolucija. V zvezi z razvojem novih evropskih družbenih gibanj je ta nastop obeležil predvsem vpliv čeških realistov s prof. T. G. Masarykom na čelu. Bodoči predstavniki hlasizma in naprednjaštva so tu dobili skupne ideološke poteze na enotni ravni, t. i. realno slovansko politiko, prakticizem in načelo t. i. večne evolucije — drobnega in sistematičnega dela v prosvetni, narodnobuditeljski dejavnosti in unitarno nacionalno koncepcijo, tako pri Jugoslovanih kot pri Čehoslovakah.⁵¹

Programski izraz mednarodne solidarnosti naprednega gibanja slovanskih študentov je bil shod v Pragi 17.—19. 5. 1891. Udeležilo se ga je 244 delegatov iz univerzitetnih središč. Iz Zagreba je prišel Ante Radić (starejši brat Stjepana). V sprejeti resoluciji je pomembna posebej 6. točka, da smatra študentski shod za pravično težnjo Slovakov po »okrepitvi duševne zveze s češkim narodom ... in po solidarnosti z vsemi zatiranimi nemadžarskimi narodnostmi na Ogrskem.«⁵² Na iniciativo P. Blaha so leta 1891 izrazili tudi solidarnost z memorandumom romunskih študentov Evropi in leta 1892 so vključili slovaško vprašanje v knjigo Replika, ki jo je izdala romunska Liga za tujino. To prijateljsko atmosfero je na začetku solidarnosti z Romuni tudi na ravni naprednega gibanja zrcalila podpora shoda s strani romunskega naprednega študentskega gibanja.⁵³ Razlog, da so naprednjaški shod ostro zavrnili uradni predstavniki Hrvatov in Slovakov, so bili predvsem radikalni, in tako rekoč preveč »socialistični« nastopi poljskih in ukrajinskih naprednjakov.⁵⁴

Tudi na Romunskem je bila podobna konferenca radikalne nacionalistične mladine, ki je podpirala idejo aliansne aktivnosti tlačениh narodov. Resolucija navaja: »Najprej priporočamo kar najmočnejšo agitacijo za uvedbo splošne volilne pravice. To mora biti meč, s katerim naj naši slovanski in romunski rojaki zlomijo premoč današnjih fevdalističnih madžarskih manjšin.« Konferenca študentov iz Romunije in Srbije pod predsedstvom prof. A. Urechiuja iz Bukarešte in prof. A. Antonovića iz Beograda v Turnu Severinu je podprla tudi idejo balkanske konfederacije. Ta podpora priča o tem, da so progresivne demokratične ideje in nastop socialističnega gibanja vplivali na malomeščansko inteligenco tudi pod vplivom neštudentske mladine.⁵⁵ Lahko ugotovimo, da so bile mednarodne solidarnostne akcije naprednega študentskega gibanja tudi v neki meri pobuda za aktivizacijo narodno-osvobodilnega gibanja v Avstroogrski v 90. letih. Ohranjeni dnevnik P. Blaha že leta 1891 dokazuje sodelovanje dunajske mladine ne samo z Romuni, ampak tudi z Jugoslovani. 29. oktobra si je zapisal, da se shaja s Hrvati, pri čemer se je zblizal z naprednjakom Tresić-Pavičićem, ki ga je cenil bolj kot Velikanovića (»aristokrat, poln presodkov, nesimpatičen — Tresićevo pravo nasprotje«). Podobno navaja tudi V. Šrobár v svojih spominih, da je imel v 90. letih prijateljske stike z Radićem in s Srbi.⁵⁶ Lahko predlagamo tudi takšno razlago, da je na pritisk iz Pešte dunajska

⁵¹ Česi a Jihoslováné v minulosti. Od nestarších dob do roku 1918. Praha Academie 1975 (CJM), str. 490 n. in drugi prispevki V. Štátného. J. Křížek: T. G. Masaryk a česká politika. Praha 1959, str. 147, 202 n. Primerjaj tudi spominski članek F. Hlaváček: Jihoslovanská pokroková generace z konce minulého a počátku tohoto století a její vztahy k československému kulturnímu a politickému životu. V: Přehled 4. Daruvar 1965—1966, str. 3 n. J. Šidak: Idejno sazrijevanje Stjepana Radića. V: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, str. 393 n.

⁵² P. Veselý: Omladina a pokrokové hnutí. Praha 1905, str. 33, SÚA SSR, Pz. P. Blahu, dnevnik.

⁵³ SÚA SSR, Bm 787 res. 1891, krab 4. SÚA PM, 8 5 15 16, 934, 1891.

⁵⁴ V. Štátný: Počátky tzv. pokrokového hnutí slovanských národů habsburské monarchie v 80. a 90. letech 19. stol. Slovanský přehled 1977, št. 2, str. 146 n. NN 66, 9. 6. 1891, 53, 68, 13. 6. uvodník Ne-zdravé orůdy.

⁵⁵ M. Dan-M. Cordos: O incercare de colaborare politica romanosirba in 1891 V: Acta musei napocensis 1970, str. 638 n. O zborovanju v Turnu Severinu NN 53, 69, 70, 1891.

⁵⁶ SÚA SSR, Pz. P. Blahu. V. Šrobár: Z mého života. Praha 1946, str. 173, Isti: Oslobođené Slovensko I. Praha 1931, str. 144. Korespondenca Stjepana Radića. Izd. B. Krizman. Zagreb 1972 (KOSR), str. 199. S. Korporić 22. 6. 1896 razgláša, da se je seznanil s Šrobarjem in z njegovo obljubo, da bo pripravljen za generacijski časopis gradivo o Slovakah.

policija začasno prepovedala Tatran prav zaradi radikalizacije študentskega naprednega gibanja in sam Detvan je bil že pri nastanku (1882) z okrožnico ministra Tréforta označen za nevarno ilegalno panslavistično organizacijo.⁵⁷

Zaradi radikalizacije češkega političnega življenja po zmagi mladočehov nad staročehi na volitvah 1891, ki se je pokazala 1893 s proglasitvijo izjemnega stanja v Pragi, 1894 s procesom proti Omladini, trdnjša organizacija mednarodnega naprednega slovanskega študentskega gibanja ni trajala dolgo. Drugi shod 5. junija 1892 na Dunaju se ni posrečil. Policija ga je razgnala, vendar pa je dejansko le položil temelje radikalno-napredne stranke (1897). Niso se ga udeležili ne Slovaki ne Jugoslovani, s čimer se shod ni strinjal in je izrazil nezadovoljstvo zaradi počasnega zavzemanja za naprednost pri Slovakah, Slovencih, Hrvatih in Srbih. Celo Detvan je pred shodom v zapisniku 7. maja oblikoval sklep, v katerem navaja, da »se ne strinjamo z naprednim študentstvom«. Videti je, da je bila geneza novih idejnopoličnih nastopov v slovaškem, slovenskem in hrvaškem razvoju zapletena, pa tudi gibanje mladine ni bilo v naprednih težnjah enotno; precej se je kazal vpliv konservativno-liberalnih središč.⁵⁸

Središče nove slovanske politike je bilo na Dunaju in v Pragi. Mladočehi so zaradi lastnih interesov sodelovali pri aktivizaciji slovanske solidarnosti in pri nastajanju parlamentarne slovanske koalicije tudi z Jugoslovani. Hrvaški in slovenski poslanci so se na Dunaju razšli s Hohenwartovim konservativnim klubom. V avstrijskem parlamentu so odmevale 1892. radikalne izjave mladočehov v podporo Jugoslovanov. Mednarodni odmev je doseglo tudi t. i. tretje srečanje naprednega slovanskega študentstva, ilegalni sestanek Poljakov, Slovencev, Srbov in Čehov v Pragi 6. 3. 1893. Ob odsotnosti Slovakov so nastopili v obrambo slovaškega emancipacijskega boja. Zdi se, da je vprašanje o nujnosti organizacije narodnostne koalicije na Ogrskem zrcalilo prevelike upe, ki so jih v teh radikalnih krogih gojili v zvezi z aktivizacijo narodnostnega vprašanja na Ogrskem. Tako je napredno gibanje imelo nastanek alijsnega gibanja za vzporednico in povezavo lastne politične akcije.⁵⁹

Na pobudo študentskih krogov v Bukarešti, Beogradu, na Dunaju in v Pragi za podporo nastajajoče alianse narodnosti Ogrske so se aktivizirali tudi študentje v Budimpešti. Národníe noviny poročajo 21. 6. 1892 o prvem solidarnem slovaško-srbskem večeru in o sprejeti resoluciji. Oktobra 1893 so nemadžarski študentje v Pešti izvedli dve pomembnejši manifestaciji tudi po zaslugi opozicijskega predstavnika aktivistične skupine slovaške politike A. Augustinyja. 13. oktobra 1892 so organizirali romunsko-slovaški shod in 22. novembra zborovanje predstavnikov študentov treh narodnih gibanj.⁶⁰ Po budimpeštanski konferenci alijsnega vodstva konec leta 1893. se je 22. novembra oglasila s političnim nastopom tudi zveza nemadžarskih študentov na Dunaju.⁶¹ Pobudnika te demonstracije solidarnosti sta bila kasnejši vodilni predstavnik aktivnosti P. Blaho, ki je odgovarjal na pozdravni govor Romuna dr. Beua, in vodja generacije t. i. nove aktivnosti A. Vajda-Voevod, ki je povzel dotedanjo zgodovino zavezništva. Na pobudo predstavnika nove generacije J. Maniuja se je uresničila 5. 12. 1893 v Pešti politična akcija študentske solidarnosti.⁶²

Pomembno je, da se je tedaj, ko je prišel v Pešto iz segedinske ječe S. H. Vajanský, pridružila k solidarnostnim akcijam nemadžarskih študentov tudi hrvaška mladina. Miting 24. 2. 1894 v hotelu Evropa je tako prvi izraz integracije narodno-emancipacijskega boja tudi s Hrvati na tleh študentskega gibanja.⁶³ Po vrnitvi Va-

⁵⁷ NN 28, 129, 1892. LA LUSAV, Detvan.

⁵⁸ LA LUSAV, Detvan.

⁵⁹ NN 30, 1893. Agramer Tagblatt, 61, 15. 3. 1893. P. Veselý: Omladina str. 100, SUA PM 14676 V 54 14, 1894. O vsedravnih odnosih slovenske politike glej V. Melik: Slovenci v državnem zboru 1893—1904. V: Zgodovinski časopis 1979, št. 1, str. 466 n. O finančni podpori mladočehov Slovincem v parlamentu. Glej J. Havránek: Protrákovské hnutí dělnické mládeže a studentů a události r. 1893. V: Acta universitatis Carolinae 1961, tom II, fasc. 2, str. 48 n.

⁶⁰ NN 129, 1893. Zastava 172, 1893.

⁶¹ NN 139, 25, 11, 1893.

⁶² Iratok II, str. 101. NN 133, 146, 1893.

⁶³ Zastava 28, 1894.

janskega v Martin moramo med pozdravnimi telegrami posebej navesti poslanstvo onega, ki ga je poslalo peštansko hrvaško društvo Družina in v katerem beremo: »Tvojoj slavi pridružuje se oduševljenim živio, nekoliko Hrvata.«⁶⁴

Kljub temu, da spor t. i. starih in mladih v vodstvu slovaškega narodnega gibanja še ni dobil javne oblike in je bil njegov ventil tudi usmerjanje aktivnosti mladine k podpiranju alianskega gibanja, so v Martinu občutljivo reagirali na vplive čeških realistov in naprednjakov. Vajanský je že leta 1893 v segedinski ječi zelo ostro pisal proti Masaryku.⁶⁵

Vplivi alianse pri aktivizaciji Detvancev so očitni. Aliansno gibanje na Slovaškem so vodili advokati, ki so nasprotovali politiki središča v Martinu (M. Štefanovič, S. Daxner, Š. Fajnor, J. Minich) in pod njihovim pritiskom se je preusmerila tudi politična usmerjenost v Martinu. Ta generacijska skupina pa je vplivala tudi na odločitve v Detvanu, da so se prek Augustinyja neposredno povezali s Sedmograško. 8. 11. 1893 je Minárik predlagal nakup romunske čitanke in slovnice in 13. 1. 1894 jim je Augustiny poslal romunsko slovnico v dar. Osvajanje jezikov bratskih narodov in prek tega krepitev mednarodne solidarnosti naprednih krogov je sodilo k programskim načelom novega generacijskega gibanja, kakor je to jasno izrazil tudi S. Radič. Vpliv alianskega gibanja pri dejavnosti Detvana se je kasneje pokazal pri srbsko-slovaških odnosih. Pod vplivom aliansnih akcij na Ogrskem je na zasedanje Detvana 3. 2. 1894 prišla delegacija srbskih akademikov in Š. Daxner je izrazil, V. Šrobar pa v zapisniku formuliral tole: »Pozdravljamo brate Srbe, ki so s svojim prihodom pokazali, da njihove stare simpatije do nas še niso zamrle, želel bi si, da bi naše društvo čim večkrat počastili s svojimi obiski.« Ti stiki se razvijajo naprej in npr. junija 1895. zaznamuje zapisnik skupni izlet in podobno.⁶⁶ Jasno je, da so imele politične zasnove, ki jih je predstavljala Štefanovičeva skupina, velik vpliv na novo nastajajočo generacijo in posebej na P. Blaha kot enega izmed bodočih hlasistov. V pripravah na zborovanje slovaške mladine pri proslavah Tatrana je novembra 1894. pisal Šrobar Blahu, naj si pridobi podporo Štefanoviča, Minicha itd.⁶⁷

Tako imenovano tretje zasedanje slovaške mladine, ki ga je pripravil Tatran na Dunaju od 5. do 8. 12. 1894, je bilo zasnovano kot pomembna aktivizacijska in narodno integracijska prireditev, saj se ga je udeležilo do 200 ljudi in delegacije mladine drugih narodnosti (tudi Romanija juna). Nove težnje aktivizacije je mladina izrazila tudi z vabilom zastopnikov uradnih krogov narodnega gibanja tako iz središča, kot tudi opozicijskih aktivistov v aliansnem gibanju. Zgodovinski pomen tega dogodka povzdiguje tudi pozornost, ki mu ga je posvetila obsežna analiza policijskega ministrstva na Dunaju. V Prago je javilo predvsem navzočnost dr. J. Markoviča, S. Kuchte in zlasti Vajanskega, ki se je v kuloarjih parlamenta posvetoval s poslanci. Po teh policijskih informacijah so se hoteli »tukajšnji slovanski politični krogi udeležiti pripravljanega slovanskega kongresa, ki je bil usmerjen proti ogrskim razmeram.«⁶⁸

Ta politična akcija nove generacije je imela tudi velik pomen pri koncentriranju napora mladine za politično oblikovanje nove smeri v slovaškem narodnem gibanju. Šrobarjevo pobudo in pomoč Blahe sta tedaj koordinirali obe študentski središči. 13. januarja je na tleh Detvana zvenela Šrobarjeva **Beseda podmladku** in J. Smetanay formulira 26. 2. 1894. v društvu aksiom nove realistične zasnove: »Hočemo si izbojevati lastno Slovaško.«⁶⁹

V študentskem gibanju je zapustil velik vpliv kongres tlačenih narodov v Pešti, ki je ustvaril tudi tradicijo t. i. zborovanj združene mladine narodnosti v Budimpešti. V političnih krogih Ogrske je pomembno oceno dobil t. i. prvi študentski

⁶⁴ NN 24–25, 1894.

⁶⁵ LAMS Ost, Hurbanovcev. KOHV II, str. 70.

⁶⁶ LA LUSAV, protokoli Detvana, NN 52 1893, 28. 4. 1894, 13. 4., 7. 11. 1895.

⁶⁷ Š. Janšák: Život dr. Pavla Blahu, Trnava 1847, str. 40.

⁶⁸ SUA PM, 49 praes 27. 12. 1894, NN 66, 1895.

⁶⁹ LA LU SAV, Detvan, prim. NN 110, 1896.

narodnostni kongres, ki je bil 2. 11. 1895 pod predsedništvom Srba Lj. Pavlovića, Romuna J. Mania in L. Bazovskega. Pri poslanicah aliانسnemu vodstvu so se predsedniki študentskega zborovanja strinjali z naprednimi načeli kongresa. Pomen te akcije študentskega gibanja poudarja dejstvo, da se je v dopisu ministru šolstva z njo resno ukvarjal tudi premier Bánffy. Predsednik vlade je poudaril, da je bil eden izmed glavnih ciljev tega zborovanja izraz simpatije z zagrebškimi študenti, ki so pri demonstracijah javno sežgali ogrsko zastavo.⁷⁰ Tudi v teh virih iz najvišjih vladnih krogov so poudarjene zveze pokrokaři (naprednjaki na Češkem) — naprednjaki na Hrvaškem — hlasisti na Slovaškem. Gre za pomemben izraz solidarnosti porajajoče se nove smeri narodnostne zveze študentov na Ogrskem in združene hrvaško-srbske mladine. Pri tem je Zastava (7. 2. 1894) objavila telegrame, poslane romunsko-srbskemu zborovanju solidarnosti v Arad, in to ne samo od Srbov Trojednice, ampak tudi z Dunaja od »ujedinjene omladine«. Številne so tudi izjave solidarnosti novega generacijskega gibanja z narodnostnim kongresom v Pešti. Zastava v št. 123 ni objavila le telegramov iz Zagreba in od uredništva Srbobrana, ampak tudi od »srbske akademske mladine« — na čelu s Pribičevićem in celo od gimnazijcev iz Sremskih Karlovcev.

Kongres Romunov, Slovakov in Srbov avgusta 1895 v Pešti in kmalu zatem demonstracije študentov ob vladarjevem obisku v Zagrebu so označevali eskalacijo narodnostnega vprašanja in aktivizacijo opozicije tlačanih narodov ne samo na ožjem Ogrskem ampak tudi na Hrvaškem. Pojavila se je močna radikalizacija mlade generacije in v letnem semestru 1896 je prišlo v Prago 51 hrvaških študentov s Ž. Bertićem, M. Heimrlom, F. Poljakom, Sv. Korporićem in drugimi na čelu. Središče novih idej, iskanje realnejših oblik, usmerjenost k narodnovzgojiteljski dejavnosti in proti aristokracizmu in pod. se je v narodno emancipacijskem razvoju Hrvatov in Slovakov oblikovalo v letih 1895—1897 v Pragi. Ti novi tokovi v narodnih gibanjih ustvarjajo na enotnem temelju pod vplivom T. G. Masaryka in F. Hlaváčka začetke solidarnosti novih gibanj.⁷¹

Kljub temu, da v praških razmerah pri prihajajočih državno-pravno usmerjenih hrvaških študentih spočetka ni bilo posebno velike potrebe po bilateralnih stikih s slovaškimi študenti, številni dokazi pričajo o tem, da so se na ravni praškega akademskega življenja, realističnega in naprednjaškega gibanja predstavniki obeh generacij vzajemno spoznavali. Prva velika pobuda za sodelovanje pa je bil veličasten nastop radikalnih hrvaških študentov v Pragi v podporo Slovakov in aliانسnega gibanja v akcijah proti proslavi tisočletja. V. Št'astný pravilno poudarja, da so idejni koreni naprednjaštva in hlasizma skupni; dokazuje prioriteto zasnove čehoslovakizma pri oblikovanju ideologije unitarnega jugoslovanstva.⁷²

V zgodovinopisju prevladujejo razlike pri vrednotenju obeh zasnov.

Na Dunaju je združena mladina razvila enako široko akcijo proti proslavi tisočletja, katere vrh je bil opozicijski kongres. Njegova policijska prepoved je le še zvišala mednarodni odmev teh solidarnih akcij. Že 2. maja 1896 je bila ob udeležbi P. Blahe konferenca zastopnikov društev slovenske mladine (tudi slovenske). Po telegramu novosadskega Branika z Dunaja (št. 45.1896) so na njej sodelovali tudi bolgarski in grški študentje, pričakovali pa so tudi zastopnike iz Srbije, Romunije in Bolgarije. Kljub temu, da je bil miting 4. maja prepovedan, je resolucijo objavil ves svetovni tisk. Po telegramu Národných novín 4. maja se je na mitingu kljub prepovedi zbralo več kot 2000 študentov, prišlo je več kot 200 telegramov, pri čemer so radikalno nastopali Hrvatje.

Z vidika slovaško-hrvaških stikov in nastanka nove generacije »Združene hrvaško-srbske mladine« je pomembno, da se je napredna srbska mladina v Zagrebu, ki je bila do tedaj pod vplivom uradne srbske politike v Trojednici, priključila opozi-

⁷⁰ Iratok II, str. 351 n.

⁷¹ KOSR, str. 154, 174, 184 n. S. Radić: *Současné Chorvátsko*, Praha, 1900, str. 86 n. in druge. *Istorijska Jugoslavija* II. Moskva 1963, str. 547 n.

⁷² ČJM, str. 513 n.

cijskemu gibanju. Tudi po izvirnem sporočilu Národných novin 27. marca so srbski slušatelji zagrebške univerze sprejeli resolucijo, ki je zavračala vladno protinarodnostno proslavo tisočletja. Pomembno je tudi to, »da so spodbujali v tem smislu tudi druge nemadžarske študente, da bi se v imenu pravice in prave svobode ne udeležili proslav tisočletja, pač pa da bi v tem času, ko so imeli kongres madžarski študentje, imeli kongres tudi nemadžarski študenti«. Ni znano, ali je bilo to v neposredni zvezi z resolucijo naprednih študentov v Zagrebu, vendar je zgodovinsko dejstvo, da je v letu tisočletja decembra bilo v Pešti zborovanje opozicijskih nemadžarskih študentov. To napredno študentsko gibanje je vplivalo tudi v aktivizacijskih težnjah.

V Pragi so pri otvoritvi proslav tisočletja v Pešti napredni študentje organizirali protestno zborovanje in češka, hrvaška, slovaška in slovenska mladina je izdala resolucijo proti proslavljanju tisočletnice. Radikalno so se izkazali hrvaški akademiki v Pragi tudi ob demonstraciji beograjskih študentov proti tisočletnici. Poslali so pozdravni telegram, kar je nov izraz narodno združevalne ideje in povezanosti narodnoosvobodilnega boja v srednji Evropi in na Balkanu. Zato so bili zaradi nadaljnje opozicijske akcije proti proslavi v disciplinski preiskavi študentje I. Dobžanski, I. Božičević, M. Metelka, Š. Šiletić in V. Skočić.⁷³ Treba je opozoriti, da so v tej aktivizaciji solidarnosti postavljeni tudi institucionalni temelji modernega gibanja češkoslovaške vzajemnosti (1896 je nastala Československa jednota). Solidarnost na ravni naprednega gibanja se je pokazala na že omenjenem velikem mitingu proti proslavi tisočletja 11. 7. 1896 v Parizu. Izmed številnih telegramov, ki so prišli v Pariz iz Avstroogrske, naj navedemo sporočilo združene akademske hrvaške in srbske mladine v Zagrebu, v katerem piše, »da se pridružujemo vašim načrtom proti prevladi Madžarov na Ogrskem.« Opozorimo naj tudi na hrvaški glas iz Gospića, pozdrav srbske mladine iz Dalmacije in združene mladine z Dunaja.⁷⁴

Po množičnem prilivu Hrvatov, kasneje pa tudi srbske in slovenske mladine, postanejo tukajšnji študentje radikalni. V zgodovinskem razvoju lahko zastavimo povsem stvarno vprašanje, ali niso bili kronološko-analogni nastopi naprednjakov in hlasistov z lastnimi organi, kot so bili Hrvatska misao, Novo doba, Hlas, pod vplivom Hlaváčka in Masaryka. Maja 1896 Šrobár v Detvanu predlaga, da bi naročili realistično Našo dobo s slavno rubriko **O slovaških zadevah**. 13. 3. 1897 ima programski referat **Kako si zamišljam uredniško delo pri študentskem časopisu**, v katerem zahteva »krčiti novo pot — začeti je treba z novo taktiko.« Iz Prage policijsko pregnani S. Radić decembra 1896 pripravlja programski uvodnik t. i. novega gibanja **Šta hoćemo** za nameravani praški časopis Hrvatska misao.⁷⁵

Že pri svojem nastanku je bilo gibanje hlasistov in naprednjakov pozorno na socialno vprašanje — na delavsko gibanje in socializem, in to pod vplivom in v duhu zasnov svojega učitelja T. G. Masaryka. Marksistično zgodovino pisje vrednoti te pojave z razrednega vidika: buržoazija išče pri narodno emancipacijskem boju podporo tudi pri delavskem gibanju, hkrati pa bi rada vplivala na proletariat lastnih narodov z buržoaznim reformizmom proti proletarskemu internacionalizmu kot revolucionarni ideologiji.⁷⁶

Skupna idejna kolesca naprednjaškega in hlasistskega gibanja lahko dokumentiramo z očitnimi idejnimi in teoretsko-koncepcijskimi postulati programov obeh

⁷³ SUA PM 5187, 6765, 6995, 1896; PP 1616 A, 17. 10. 1896. NN 104, 1896.

⁷⁴ *Question des trois nationalités en Hongrie*. Paris 1896, str. 48.

⁷⁵ KOSR, str. 234. LA LU SAV, Detvan. NN 218, 1897, *Časopis Mladeže*. O mednarodnih zvezah naprednjakov je dokaz tudi informacija F. Houdka P. Blahu 14. 11. 1898 (SUA SSR Ost. P. Blahu), da izdaja v Zürichu združena srbska, hrvaška, slovenska in bolgarska mladina tednik ČAVEČNOST.

⁷⁶ Primerjaj k temu delo I. Dubskega, O. Franeka. Nekritičen je pristop Urbana v cit. delu, str. 111. 131 ... kolikor gre za mlado hrvaško in posebej slovensko generacijo, ki je začela prihajati konec 90. let ... v Prago, si je številni del njenih pripadnikov, ki so bili pod vplivom Masarykovih nazorov ... vendarle našel pot k delavski stranki. Ta hipoteza ne velja za Hrvate. Voditelji naprednjaške politike so v dobi vlade koalicije v Banovini krvavo udušili revolucionarno socialno in agrarnosocialistično gibanje v Sremu in v Slavoniji v času odmevov na I. rusko revolucijo 1906—1907. — A. Lebl: *Pokret poloprivrednih radnika u Sremu 1906—1907*. Zbornik Matice srpske, Novi Sad 1957, prim. tudi stilizacijo V. Stasinčega v ČJM, str. 513: ... hrvaški študentje so sprejemali od Masaryka tudi revizionistične nauke o socializmu.

gibanj ter z njihovo vlogo v hrvaškem in slovaškem narodnem razvoju, pa tudi z neposrednimi konkretnimi pojavi. Pomembno vlogo je imel pri tem agilni F. Hlaváček, ki se je s posredovanjem S. Radića od 1893. leta stikal z mladimi Jugoslovani in prenašal napredne ideje in realno slovansko politiko na t. i. generacijo 1895 po množičnem odhodu mladohrvatov v Prago. Po letu 1896 se Hlaváčkova praktična dejavnost v okolju t. i. praških Jugoslovancov — Pražanov okrepi. Tu se uveljavljajo zlasti napredni idejni nazori. Ta del študentov se je imenoval **naprednjaki**, medtem ko se je del izključnih Masarykovih privrženecv imenoval **realisti**. Potem je pomembno za sočasnost teh zgodovinskih pojavov v narodnem razvoju Hrvatov in Slovakov, da so se konec 1896. leta v krogih praške, slovaške in hrvaške mladine dokončno odločili za generacijske časopise. Značilno je, da Hlaváček vzporedno posega v Detvan in v združena jugoslovanska društva. Iz zapisnika Detvana vidimo, da je 29. 2. 1896. nastopil spodbudno in kritično do dotedanje aktivnosti Detvana skupaj z dr. Semerádom (potreba po drobnem delu, slovaški vzhod je popolnoma neznan in pod.). 7. 3. 1896 pa je ta vplivni naprednjak spet nastopil z ostro in konceptualno kritiko dejavnosti slovaške mladine in društvu Detvan očital, da se dolga leta ukvarja le z literarnimi študijami ter je zahteval več socialnih in političnih del. Končno je splošno znano, da je postal Hlaváček tudi urednik prvega generacijskega časopisa naprednjaškega gibanja. Leta 1897 je v Pragi izšla Hrvatska misao, List za književnost, politiku i pitanja socijalna. Pod vodstvom S. Pribičevića in I. Lorkovića se je vzporedni tok novega gibanja razvijal v Zagrebu. S. Pribičević izda 1897 mladinski almanah Narodna misao. Zaradi policijskega pregona 1898 praški organ izhaja pod imenom Novo doba in leta 1899 nadaljuje na Dunaju že pod redakcijo Radića in Pribičevića pod naslovom Glas ujedinjene hrvatsko-srbske omladine. Časopis slovaške nove generacije Hlas so načrtovali za leto 1897, toda ker je P. Blaho končal študij, je izšel šele 1898 v Skalici.

Razen sorodne unitarne nacionalne zasnove je za obe novi smeri v češkoslovaško hrvaških, jugoslovanskih odnosih značilen naprednjaški antiklerikalizem, ki ga je pri hlasistih poudarjalo tolstojanstvo, in Masarykov realizem. V slovanski politiki je proti t. i. nazadnjaškemu rusofilstvu v Martinu nastopil liberalni avstroslavizem z Masarykovo koncepcijo.⁷⁷ Glavno načelo pa je vendar bila metoda drobnega kulturno-prosvetnega dela, teorija t. i. večne evolucije, kot so jo označevali kritiki v delih radikalne jugoslovanske mladine. Naprednjaki so poudarjali s tem potrebo po preporodu z lastnimi močmi in poudarjali socialno vprašanje, demokratizem in buržoazno-revizionistično stališče do socialističnega delavskega gibanja.

To družbeno gibanje in generacijo so v naši sodobni zgodovini poveljevali predvsem pod vplivom buržoazne literature in s spomini samih politikov t. i. osvobodilne generacije. Objavljena korespondenca S. Radića daje dovolj dokazov za vzdušje filistrstva in vpliva bohemstva tudi med naprednjaško generacijo. Tu navajamo tudi novo objavljeni dokument iz krogov radikalne srbske vojvodinske mladine — skupine V. Stajića, ki mu 16. oktobra 1898 neznan prijatelj pošlje kritiko t. i. praškega središča in ne prikriva svojega subjektivnega razočaranja zaradi vzdušja v krogih gibanja mladine in svojih simpatij do socialističnega gibanja.⁷⁸ »Nadalje poznato ti je i to: U Prag sam došao najviše oslanjajući se na pitanje 'Novog doba' i rad ljudi, koji se oko njega kupe, koji sam ja prilično cijenio; držao za inteligentne mladiće, od kojih bi čovjek i nekake moralne koristi zadobiti mogao. I to je sasvim obratno. Radić se oženio, valjanijih u Pragu nema. A oni koji su ostali, ti ali su lumpi, ali nesposobni. Natežu se o formalnosti... takoj jednoj sjednici sam prisustvovao i ja... i to je ona ujedinjena omladina, koja pri čaši vina

⁷⁷ J. Galandauer: *Politické dědictví Omladiny a pokrokové hnutí po roce 1897*. V: *Československý časopis historický* 1964, str. 798 piše o »kristaliziranem avstrijanstvu realistov«. Realistična skupina češke politike se je oblikovala leta 1889 po prevzemu časopisa Čas. Kot Ljudska stranka s T. G. Masarykom na čelu se je ustanovila šele 11. 4. 1900.

⁷⁸ ROMS No. 7748.

riješi hrvatsko-srbski spor i radi o budućnosti i sreći naroda a mi provincijali upiramo oči na njih ...»

V mednarodnih odnosih se uveljavljajo stiki teh gibanj zlasti s poljskimi naprednjaki. L. Wasilewski je leta 1895 predaval v Detvanu, bil v stikih z Radićem in je po kongresu odpotoval na Ogrsko in na Hrvaško s Hlaváčkovim priporočilom. Z Radićem je občeval tudi v Švici. Pri tem je ohranil zanimiv in kritičen pogled na buržoazijo narodnosti na Ogrskem. Ocenil je ališansno aktivnost, ki so jo v tedanjem tisku pogosto vrednotili kot gibanje, ki ga vodijo Romuni, saj je celo napisal, da so Romuni najbolj sposobni in mnogo delajo. Gre za vtis, ki ga je nanj napravil kongres.⁷⁹

Z vidika zbližanja nove slovaške in hrvaške opozicije je bilo pomembno, da so se naprednjaški časopisi izražali proti pretiranemu hrvaškemu historizmu in ekskluzivnosti državnopravnega programa pravašev in za moderno naravno pravico do samoodločbe. Obsojali so metode t. i. velike politike voditeljev opozicije in staro parlamentarno šolo, hoteli so predvsem demokratizirati narodno gibanje, razširiti njegov človeški temelj z vključevanjem kmečkih ljudskih množic domovine s pomočjo drobnega dela. Enotne korenine razvoja naprednjaštva in hlasizma so se pokazale tudi v programskih gradivih v prvih časopisnih nastopih. Izpod Hlaváčkovega peresa je tu zlasti pozitivno stališče do ališanskega gibanja na Ogrskem in končno tudi izraz solidarnosti s tem gibanjem (Romunsko pitanje u Ugarskoj). Novo doba je objavila programsko gradivo o Slovaki in podobno tudi Hlas opaža aktivnost mlade hrvaške generacije. Hlas tudi opozarja slovaško javnost na nastop slovenskih masarikovcev s časopisom Naši zapiski.⁸⁰

Slovaški tisk je pozorno spremljal javni nastop združene hrvaško-srbske mladine. Medtem ko je mladoslovakom šlo za generacijsko programski izraz, so to martinski časopisi ocenjevali kot konec nesloge Jugoslovanov, kot prelomni pozitivni pojav na poti k srbsko-hrvaški enotnosti.⁸¹ Konceptualni publicistični odmev na te nove prvine v jugoslovanskem gibanju je zanimal tudi najizrazitejšo individualnost nove generacije pri Slovaki, M. Hodžo. Kot urednik aktivističnih L'udových novín je 16. 3. 1903 objavil članek **Hrvatsky hlas**, ki je ocenjeval nove skupine v hrvaški opoziciji skozi prizmo »slovaške politike: »Opozicijska politika je bila doslej na Hrvaškem slaba ... Ugodni rezultati združenja opozicije februarja t. l. se kažejo že zdaj. K političnemu preporodu prispeva mnogo skupina mladih Hrvatov — »napredna stranka.« Mladi Hodža kaže tu dobro politično orientacijo v hrvaških razmerah, ko pravi: »Po daljšem kvasenju je slovanska demokratična politična misel dozorela tudi pri Hrvatih.« Ta članek predstavnika nove slovaške generacije želi uspeha združenju jugoslovanske opozicije. Končno tudi v lastnem novo izdanem časopisu Slovenský týždenník 20. 11. 1903 prinaša o teh težnjah nove aktivnosti vest, da je hrvaško študentsko društvo Perun v Pešti priredilo kulturni večer, ki so se ga udeležili tudi Slovaki. 25. julija 1903 je visoko ocenil zborovanje napredne srbske in hrvaške mladine na Dunaju in napisal: »To pokolenje, ki je doseglo akademsko izobrazbo, si je ustvarilo zrelejše poglede na življenje. To je napredna mladina, ki skuša združiti mlada srbska in hrvaška pokolenja na temelju narodne sloge.« Ne bomo se zmotili, če predpostavljamo, da gre za prvo in točno definicijo t. i. novega kurza Hrvatov v slovaški javnosti.⁸²

Za najpomembnejši in izhodiščni programski izraz idejne sorodnosti obeh naprednih gibanj imamo še danes vrednostno analizo stališča in profila družbe na Slovaškem v praškem organu združene jugoslovanske mladine Novo doba 1898, str.

⁷⁹ LA LÜ SAV, Detvan 26. 1. 1895. KOSR, str. 243. F. Hlaváček: c. čl., str. 10. L. Wasilewski je že 1894 objavil vtise s poti po Hrvaški in kritiziral pomanjkanje slovanske vzajemnosti. »Tydzien«, priloga Kurjera Lwowskiego št. 19. 7. 5. 1894, *Niekoľko dni v Chorvatsku*.

⁸⁰ F. Hlaváček: cit. čl. ..., str. 24 n. Hlas 1902, št. 6.192, Hrvatska misao, nový časopis v Zahrébe, št. 4, str. 102-110. *Mladší hnutí v Slovinsku*. K idejnemu vrednotenju hlasizma v češkoslovaški zgodovini glej dela L. Holotika, J. Bodnára, A. Mraza, o naprednjaštvu posebej dela R. Lovrenčiča ter J. Šidaka.

⁸¹ NN 145, 1896, 151, 1897.

⁸² Prim. M. Hodža: *Články*, str. 476.

189—192, **Glas iz Slovačke**. S šifro -n-. podpisani avtor je verjetno eden izmed vodilnih predstavnikov hlasističnega gibanja, ker obljublja hrvaškemu generacijskemu gibanju v članku: »Kad ugleda svetlo nadobudni onaj 'Hlas', progovorit ću o njegovom smjeru i programu potanje i opširnije.«

Ta članek v almanahu mladih Hrvatov kritično vrednoti situacijo več kot dvamilijonskega slovaškega naroda. Preseneča zlasti izvirna kritika evangeličanske inteligence z besedami: »svojom ravnodušnošću, mlitavošću i strahom za svagdašniji hljeb pada u neizbježivu propast... Naprotiv se opaža kod katolika preokret na bolje...«, kar pripisuje aktivnosti néppárta. Opozarja na razvijanje emancipacijskega konkurenčnega boja na ekonomskem polju in v koncepciji naprednjakov zahteva aktivnost pri razvoju gospodarskih in ljudskih denarnih ustanov. V članku se poudarja tudi splošna agrarna kriza. Najtežji položaj pa je vendarle na področju šolstva, ker ni slovaških šol. To je zavestna vladna namera, ker je pač neizobražen narod lažje krotiti. Avtor predstavlja hrvaški javnosti kot glavni vzrok t. i. nazadovanje Slovakov »vsesplošno nedejavnost na političnem polju.« Ostro obsoja pasivnost SNS, ki ni samo volilna, ampak popolna, ker ne skrbi za delo z ljudmi, in »užasni fatalizam u slovačkom čovjeku.« Najprej so še verovali, da jih bo rešil »kakov izvanjski zaplet«, pri čemer pa se presenetljivo izkaže, da so na najnovejši stopnji »prihvatili su novu vjeru: vjeru u spas iz Beća«. Menda naj bi bila ta naivnost slovaških političnih voditeljev tudi strašilo za vladu, »toda će nam je pred tem škodilo rusofilstvo, tako nam bo kmalu škodila pri Madžarih tudi ta usmeritev in obtoževali nas bodo za nedomoljubnost in za veleizdajo.« Tudi ko avtor ocenjuje agitacijo ljudske stranke na Slovaškem, pravilno pokaže, da ni usmerjena k izboljšanju položaja slovaškega ljudstva v demokratičnem duhu. Navsezadnje je predstavnik slovaške mladine s tem člankom seznanil hrvaško napredno gibanje s shodom 1897 v Martinu in o odločitvi, da bodo izdajali mesečnik Hlas »kao organ neodvisne mladje slovačke generacije, s programom reformnim i s opozicijskim pravcem«. Novo gibanje na Slovaškem, katerega cilj naj bi bil najti izhod iz slepe ulice, je uradno vodstvo sprejelo negativno: »Naši 'stari' — stali su dušmansi napram tomu podhvalu i članove odbora nazvali socijalistima, anarkistima, dekadentima i izdajicama slovačkog naroda.« Mladi avtor s svojo kritiko Martina pride celo do skrajnih formulacij: »Ono staro šlendrijanstvo slovačko, kojemu kažu slovačko narodnjaštvo.« Videti je, da je bila ta radikalno kritična slika o stanju družbe na Slovaškem napisana v duhu naprednjaške frazeologije, ki so jo uporabljali proti obzorjem in pravašem. Ustrezalo je podobnim pogledom nove generacije na Hrvaškem. Tako lažje razumemo, da je po tej podobnih formulacijah mlado gibanje pri Jugoslovanih v določeni meri spočetka spregledovalo slovaški emancipacijski boj in njegovo raven. Zgodovinsko je pomembno, da so se ideološko sorodna radikalna gibanja v hrvaški in slovaški zgodovini že pri svojih programskih nastopih pokazala kot neposredno družbeno-politično vzajemno določena. Čez nekaj let je podobno izjavo o stanju hrvaške družbe v Štefánkovem listu Slovenský obzor podal vodilni naprednjak Milan Heimerl.

Med Pražani se je razvilo neposredno društveno sodelovanje mladih Jugoslovanih in Slovakov. V 90. letih beležimo ozke stike med Detvanom in Šumadijo, ki je bila 1898. leta že pod vplivom naprednjakov. Tudi pismo »hrvatsko-slovenskog kluba Slavije« Detvanu 12. 1. 1898 dokazuje obstoj sistematičnega sodelovanja tudi s Slovenci, saj sporoča, da se je ustanovil tudi samostojni »slovenski klub Slavije u Pragu« pod predsedstvom Slovenca D. Lončarja in I. Žmavca, ki je postal predsednik Šumadije ter urejal Novo doba.⁸³ Za začetek uradnega sodelovanja mlade napredne generacije v narodnem gibanju Slovakov in Slovencev — masarikovcev, imamo pismo Slovencev Detvanu: »Praga, 12. svečana 1898. Uljudno Vam naznanjamo, da se hrvatsko-slovenski klub 'Slavija' radi lokalnih razmerov ni mogel obdržati in da

⁸³ AKU, Detvan.

smo si Slovenci sami ustanovili svoj „Slovenski klub Slavije v Pragi“ čigar odbor se je sestavil — Predsed. Iv. Kunčič, tajnik — Dr. Lončar, R. Kenda, I. Žmavc.^{83a}

Najbolj izrazit skupni nastop v Pragi je bil pri proslavah petdesetletnice uvedbe hrvaščine kot uradnega jezika 18. 4. 1898. Na mitingu so govorili F. Potočnjak iz Banovine, V. Spinčić iz Dalmacije, E. Grégr in drugi (Čas, 23. 4. 1898). Po proslavah je zapisnik Detvana 13. 5. 1899 zabeležil, da je M. Štefánik predal hrvaškim krožkom spominsko knjigo (Pametní kniha) k proslavi petdesetletnega jubileja hrvaškega knjižnega jezika.⁸⁴

Solidarnost na ravni naprednega gibanja mladine v Pragi se je pokazala v bilateralnih odnosih tudi v širši mednarodni zasnovi. Odločitev 1. 12. 1900: Detvan se bo pridružil posvetom za ustanovitev Unije slovanskih študentov. Zigmundík je zahteval, »naj se slovanski študentje združijo po zgledu Romunov«. Tudi slovaška mladina v jugoslovanskem okolju se je integrirala v unitarno mlado jugoslovansko gibanje. Kot je razvidno iz zapuščine pisatelja Vladimira Hurbana Vladimirova, je bil ta naročnik Zore, časopisa radikalne mladine Vojvodine. Uvodnik prve številke (novembra 1902) poudarja, da hoče biti Zora literarni časopis enotne jugoslovanske mladine, o njegovi napredni vsebini pa pričajo članki o M. Gorkem, I. Cankarju in podobno.⁸⁵

Končno so posegli vplivi unitarističnega gibanja radikalne jugoslovanske mladine (ki se je v dobi prve ruske revolucije oblikovalo tudi v anarhistično-revolucionarne oblike, kar se je zrcalilo v študentskih atentatih) tudi na mlade slovaške radikalne kroge, zlasti v jugoslovanskem okolju. Značilno je, da je iz okolja tajnih organizacij Mlade Bosne 20. 1. 1906 iz Sarajeva pisal M. Dulík naprednjaku dr. L. Bazovskemu: »Za tisk pripravljam zbirko pesmi pod naslovom »Revolucionárne piesne utláčaných národov«. Tu bo zastopano 10 narodov vsak s po 5 pesmimi — 50 pesmi... Nekaj komentarja. Zdajšnji časi in publika so za to ugodni. Napraviti bom skušal korak naprej k svobodi našega zatiranega rodu po tej legalni poti...«⁸⁶

Tudi pod vplivom dejavnosti mlade generacije v naslednjem obdobju zasledimo v praškem središču primere napredne slovaško-hrvaške oziroma jugoslovanske solidarnosti.⁸⁷

Pri vzajemnih stikih napredne generacije je najbolj aktivno pozornost Slovakom kazal t. i. vodja Pražanov ter izrazita in protislovna individualnost moderne hrvaške zgodovine St. Radić, z značilnim temperamentom in poudarjeno nestalnostjo. Njegov odnos do Slovakov bi bila snov za samostojno študijo. V drobnoburžoazni razredni omejenosti ni našel odnosa do delavskega gibanja. Pod vplivom bivanja v carski Rusiji je idealiziral slovanske kmete.

Že prej smo navedli, da je bil sicer pod vplivom praškega okolja in Masaryka, a se je kmalu z njim in z naprednjaki razšel in šel po lastni poti ter organiziral kmete. Masaryku je načelno očital, da posveča večjo pozornost židovskemu kot slovaškemu vprašanju in da v program realistične stranke ni uvrstil vprašanja Slovaške. Izrazita je bila njegova prohabsburška usmerjenost.

St. Radić, utemeljitelj hrvaškega kmečkega gibanja, se je na temelju svoje avstroslovistične zasnove zavzemal za slovaško kulturo, jezik in literaturo in napisal nekaj razprav o slovaškem vprašanju. Učil se je slovaščine, citirali smo tudi njegovo zgodovinsko namero iz bjelovarske ječe pri razmišljanju ob smrti B. Šuleka — bojevati se tudi za osvoboditev slovaškega naroda. Kot je opozoril njegov brat Ante, je bil februarja 1897 med njegovimi podporniki študija v Parizu tudi slovaški profesor v Zagrebu A. Langhoffer.

^{83a} Prim. op. 80 in ČJM, str. 514.

⁸⁴ LA LU SAV, Detvan.

⁸⁵ LAMS 32 DD 2 in zapisniki Detvana leta 1906.

⁸⁶ LAMS A 307.

⁸⁷ LA LU SAV, Detvan, Slovenský týždenník, Budapešť, 14. 4. 1905. Dne 4. 2. 1905 je Detvan poslal Strossmayerju čestitke. Že 6. 5. 1905 je zapisniško izrazil »...sožalje bratskemu društvu Hrvat zaradi smrti J. J. Strossmayerja«. Društvo Hrvat je poslalo Detvanu zahvalno pismo in v nadaljnjem pismu so hrvaški naprednjaki zaposlili, da bi se tudi Slovaki udeležili projektiranih proslav.

V svojih publicističnih razmišljanjih je kljub pogosti protislovnosti obsodil stališče uradne hrvaške opozicije do alijsnega gibanja Slovakov, Romunov in Srbov. Od tega kongresa je pričakoval večje rezultate in zato ga je tudi kritiziral in celo daljnovidno napovedal spore v alijsi. V pismu Hlaváčku se je 4. 3. 1895 zelo kritično izražal o življenju mladine v Pešti.⁸⁸

V Parizu je v predavanju na Visoki šoli za politične vede februarja 1898 visoko ocenjeval kakovost slovaškega ljudstva: »Najviše sam istaknuo demokratizam i široko duboko shvaćanje patriotizma u Malorusa i Slovaka i u Slovenaca. Ta tri slavenska naroda sam nazvao najvernijim predstavnicima slavenskog genija.«⁸⁹ To misel je tudi objavil v tedanjem v češčini izdanem spisu **Sodobna Hrvatska** (Současný Chorvatsko). V svoji znani in nerazumljeni avstroslavistični federalistični razpravi iz leta 1902, ki so jo kritizirali naprednjaki, je slovaščini določil komunikacijsko funkcijo, vendar državno-pravne razmejitve Slovaške ni ponudil. Brošuro obsojamo kot nesprejemljivo.

St. Radić je leta 1902 publiciral tudi svoje prvo delo o slovaškem vprašanju. Pomembno je, da gre za članek v naprednjakem glasilu Hrvatska misao (Smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku). Čeprav tu ponavlja znane žaljive nazore o Slovaki kot o piskrovezih — nazore, ki so vladali v aristokratsko-buržoaznih krogih — pomeni ta elaborat samokritiko novega hrvaškega gibanja in Radića o slovaškem vprašanju, saj začenja, zlasti po zaslugi aktivnosti mladih, sprejemati tudi pomen osvobodilnega boja na Slovaškem.⁹⁰

Sklep

Zgodovinopisje še ni ovrednotilo problematike ekonomske emigracije in poti slovaških krošnjarjev, piskrovezov in obrtnih pomočnikov po Balkanu in po Sloveniji, ki so ustvarjali temelj za solidarnost socialnih bojev. V širših zvezah evropske zgodovine konec 19. stoletja nastopa kriza dualizma in balkansko vprašanje postane spet aktualno. Oživitev narodnih gibanj tlačanih narodov se kaže tudi v ekonomiki in v krepitvi nacionalne buržoazije v bančništvu ter v politični aktivizaciji v alijsnih težnjah. V letih 1891—1893 nastane alijsa narodnih gibanj Slovakov, Romunov in Srbov na Ogrskem s programsko nameravano koordinacijo aktivnosti s hrvaškim gibanjem. Narodnostni kongres v avgustu 1895 je vrh te alijsne politike. Aktivnost se kaže v letu proslavljanja tisočletnice ogrske države in na skupnih demonstracijah mladine pri radikalizaciji hrvaške generacije 1895. V tem obdobju se paralelizem narodnega razvoja Hrvatov in Srbov v zgodovinskem procesu, predvsem na ideološkem področju, vedno bolj uveljavlja na integracijski oziroma tudi unitaristični osvobodilni in združevalni češkoslovaško-jugoslovanski ideji in njihovi zvezi. Pomemben uspeh pri češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih je miting v Parizu 1896 in zborovanje na Dunaju in v Pragi. Čeprav je hrvaška uradna opozicija izražala verbalno podporo, pa niti na ponovna vabila s Češke ni pristopila h koalicijski opoziciji narodnosti na Ogrskem. Oportunizem tega ozko nacionalnega državnopravnega programa je kritično obsojala že t. i. napredna mladina, ki se je oblikovala predvsem pri študiju v Pragi. Stjepan Radić je to javno izrazil v programskem članku **Koliko vrijede Slovaci**. Zavezniška gesta obzorašev je bil obisk hrvaške delegacije v Martinu 1. 1899. Oživitev odnosov je pomenila tudi Moysesova stoletnica.

Ker so Slovenci in Slovaki konec 19. stoletja narodno emancipacijski boj razvijali v notranjepolitičnih pogojih dveh držav — Avstrije in Ogrske, so objektivni pogoji pomenili oviro za ožjo politično solidarnost. Kljub temu pa je obstoj stotisočglave slovenske manjšine na Ogrskem, čeprav na nižji stopnji narodne zavesti, tvo-

⁸⁸ ANM. Ost. F. Hlaváčka, KOSR I, str. 163, 249. Tudi v jetniških spominih (St. Radić, Uzničke uspomena, III. izd.) se je ukvarjal s slovaškim vprašanjem; z njegovimi socialnimi vidiki na poti ob pregonu iz Prage, v razgovorih s slovaškimi kmeti v Bratislavi (str. 280); njegovimi političnimi vidiki pa v razgovorih z jetniki 1. 1904 (str. 92).

⁸⁹ KOSR I, str. 304.

⁹⁰ Hrvatska misao, Zagreb 1902, str. 41—43. **Koliko vrijede Slovaci?**

ril objektivno obetavne pogoje, da bi s pomočjo subjektivnih zvez in ideje slovanske vzajemnosti tudi slovensko narodno osvobodilno gibanje iskalo možnosti za ožje stike z opozicijskim bojem alianse Romunov, Slovakov in Srbov, ki so predstavljali interes vseh tlačanih narodnosti Ogrske, torej tudi Rusinov-Ukrajincev, Slovencev, Bunjevcev, ogrskih Nemcev, ki so bili na nižji stopnji nacionalnega razvoja, vendar pa prav tako pod pritiskom asimilacijske nevarnosti velikoogrske državne ideje. Romuni in Slovaki so dajali pobude za pristop slovenske politike k alijsnemu gibanju. Časopisi na Slovenskem so klicali k javnemu pristopu slovenske politike k alijsi. V politiki se je ta nova stopnja solidarnosti Slovencev za narodno osvoboditev in alijsno narodov in narodnosti Ogrske kazala tudi v novih organizacijskih oblikah, na primer v gibanju mladine na Dunaju, v udeležbi zastopnikov Slovencev po kongresu na zborovanju Slovakov v Martinu, oziroma kasneje na začetkih sodelovanja in stikov med novimi generacijami masarikovcev v Pragi. Višja kvaliteta odnosov so bila tudi zborovanja slovanskih novinarjev, ko je v Ljubljano prišla leta 1902 najštevilnejša slovaška delegacija. Leta 1898 so se uradno povezala društva naprednjaških gibanj.

Spremenjeno utrjevanje stikov v publicistiki in politiki je imelo ugoden vpliv na krepitev stikov v kulturi in posebej v literaturi. Tu so stiki že v predhodnih desetletjih dosegli visoko raven. Znanstveno sodelovanje se je pokazalo v akcijah pri stoletnici rojstva Jana Kollárja. Najbolj izrazit pojav v literaturi je brez dvojma Aškerčeva pesem »Brat Slovak« iz leta 1891, ki je močno odmevala na Slovaškem ter kasneje prevajalska in koordinacijska dejavnost P. Miklavca, ki že konec 80. let piše dopise slovaškemu tisku in prevaja. Izhajajo pregledni članki o literaturah, recenzije del itd. Pevska društva na Slovaškem prepevajo tudi slovenske ljudske pesmi in podobno.

Lahko povzamemo, da dosegajo stiki Slovencev s Slovaki v narodno emancipacijskem boju konec 19. stoletja v okviru aktivizacije demokratskih emancipacijskih gibanj višjo stopnjo. Slovaki in Slovenci, dva mala slovanska naroda, brez ustreznih zgodovinsko-državnopravnih tradicij sta v preteklosti mogla voditi narodno emancipacijski boj zgolj na temelju naravnega etničnega prava samoodločitve. S tem ima v tipologiji narodnih gibanj v srednji in jugovzhodni Evropi narodni razvoj Slovakov in Slovencev **objektivno** mnogo skupnih potez in pogojev tako glede na gospodujoči reakcionarni režim dualizma, kakor tudi na habsburško državo, pa tudi glede realnih in potencialnih zaveznikov, narodov, ki so svoje državnopravne programe opirali na t. i. zgodovinsko pravo (Čehi, Hrvati). Ta tipološka sorodnost narodno emancipacijskih gibanj Slovencev in Slovakov, objektivna pogojenost in subjektivne vezi, ki so izvirale iz idej slovanske vzajemnosti, je spodbuda za bodoče primerjalno raziskovanje.

Prevedla Zdenka Jerman

Zusammenfassung

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER ALLIANZ UNTERDRÜCKTER VÖLKER UNGARNS IN DEN JAHREN 1890—1901

Milan Krajčovič

Gegen Ende der 80er Jahre des 19. Jh. macht sich eine allmähliche Belebung nationaler Bewegungen in Ungarn bemerkbar, die Ankunft einer neuen Generation überwindet die Stagnation im Kampf der nichtmagyarischen Nationalitäten. Neue Ideen und Gedanken über die Modernisierung des ideologischen Kampfes und der politischen Opposition der Slawen in der Donau-Monarchie kommen in Studenten-zentren auf, vor allem in Wien und Prag, aber auch in Budapest, Graz, der Schweiz und in Deutschland. Eine solche Belebung machte sich zuerst (parallel zu analogen Bestrebungen auf der Grundlage nationaler Bewegungen) in der Aktivierung von

Studentenvereinigungen bemerkbar, in Aktionen gegenseitiger Solidarität, in denen auch die Solidarität der slowakischen Jugend mit der kroatischen, serbischen und slowenischen Jugend sichtbar wird. In den Jahren 1891–93 wurde eine Allianz nationaler Bewegungen von Slowaken, Rumänen und Serben in Ungarn gebildet mit einer programmatisch geplanten Koordination der Aktivität mit der kroatischen Bewegung. Der Nationalitätenkongreß im August 1895 bedeutet einen Höhepunkt dieser Allianzpolitik. Das gemeinsame Wirken wird 1895, im Jahr, in dem die Ungarn das tausendjährige Jubiläum ihres Staates feiern, ersichtlich. Ebenso auf gemeinsamen Demonstrationen der Jugend zur Radikalisierung der kroatischen Generation im Jahr 1895. Einen wichtigen Erfolg innerhalb der tschechoslowakisch-jugoslawischen Beziehungen bedeuten 1896 das Treffen in Paris und die Versammlungen in Wien und Prag. Obwohl die kroatische offizielle Opposition sie verbal unterstützte, trat sie der Koalitionsopposition der Nationalitäten in Ungarn jedoch trotz wiederholter Einladung nicht bei. Den Opportunismus dieses eng nationalen staatsrechtlichen Standpunktes beurteilte schon die sog. fortschrittliche Jugend, die sich vor allem während des Studiums in Prag formierte. Stjepan Radić brachte das in dem Artikel »Wieviel sind die Slowaken wert« öffentlich zum Ausdruck. Der Besuch der kroatischen Delegation in Martin 1899 war wie eine Art Verbündeten-Geste der Obzor-Anhänger. Eine Belebung der Beziehungen bedeutete auch die Moyses-Hundertjahrfeier.

Die Slowaken und Slowenen, zwei kleine slawische Völker ohne entsprechende geschichtlich-staatsrechtliche Tradition, konnten den nationalen Befreiungskampf nur aufgrund des natürlichen ethnischen Rechts zur Selbstbestimmung führen. Da sich dieser Kampf unter den innenpolitischen Bedingungen zweier Staaten, Österreich und Ungarn, entwickelte, stellten objektive Bedingungen ein Hindernis für eine engere politische Solidarität dar. Trotzdem bildete die Existenz einer hunderttausendköpfigen slowenischen Minderheit in Ungarn, obwohl auf einer niedrigeren Entwicklungsstufe des nationalen Bewußtseins, objektiv verheißungsvolle Voraussetzungen dafür, daß des nationalen Bewußtseins, objektiv verheißungsvolle Voraussetzungen dafür, daß die slowenische nationale Befreiungsbewegung mit Hilfe subjektiver Verbindungen und der Idee von slawischer Wechselseitigkeit auch Möglichkeiten für engere Beziehungen zum Kampf der Allianz der Rumänen, Slowaken und Serben suchen möge. Diese Allianz verkörperte nämlich das Interesse aller nichtmagyarischen Nationalitäten in Ungarn, also auch der Ukrainer (Ruthenen), Slowenen, Bunjewcen, ungarischen Deutschen, die auf einer niedrigeren Stufe der nationalen Entwicklung standen, sich jedoch ebenfalls unter dem Druck der großungarischen Staatsidee und deren Assimilationspolitik befanden. Die Rumänen und Slowaken gaben Anstöße für den Anschluß der slowenischen Politik an die Allianzbewegung. Die Solidarität der Slowenen mit der Allianz zeigte sich in Zeitungsartikeln, in der Bewegung der Jugend in Wien, in der Teilnahme slowenischer Vertreter an der Versammlung der Slowaken in Martin, später in einsetzender Zusammenarbeit der neuen Generationen der Masaryk-Anhänger, auf Versammlungen slawischer Journalisten (1902 war die Delegation, die nach Ljubljana kam, am zahlreichsten). Die veränderte Konsolidierung der Beziehungen in Publizistik und Politik übte auch einen günstigen Einfluß auf die Stärkung der Beziehungen in der Kultur und vor allem in der Belletristik aus. Die wissenschaftliche Zusammenarbeit fand ihren Niederschlag in Aktionen anläßlich der hundertsten Geburtsfeier von Jan Kollár. Das Gedicht von Anton Aškerc »Der Bruder Slowake« (Brat Slovak) (1891) fand in der Slowakei ein starkes Echo. Peter Miklavc sandte bereits Ende der 80er Jahre Beiträge an die slowakische Presse und übersetzte. Es erschienen Artikel mit Literaturübersichten, Buchrezensionen usw. Wir können zusammenfassen, daß die Beziehungen zwischen den Slowenen und Slowaken Ende des 19. Jh. eine höhere Stufe erreichten.